

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ФРАНКА

Кафедра технологічної та професійної освіти

«До захисту допускаю»
завідувач кафедри технологічної та професійної освіти,
доктор педагогічних наук, професор
_____ Л. В. Оршанський

«____» травня 2024 р.

ВИВЧЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ВИГОТОВЛЕННЯ
ХУДОЖНІХ ВИРОБІВ ЗІ ШКІРИ У ПРОФІЛЬНИХ
КЛАСАХ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Спеціальність 014.10 Середня освіта (Трудове навчання та технології)

Магістерська робота

на здобуття професійної кваліфікації – вчитель трудового навчання,
технологій та креслення закладу загальної середньої освіти

Автор роботи: Самусь Віталія Василівна _____
підпис

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Оршанський Леонід Володимирович _____
підпис

Дрогобич – 2024

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Завідувач кафедри ТПО

27.10.2022 р.

(підпис)

(дата)

ЗАВДАННЯ

на підготовку магістерської роботи

1. Тема: «Вивчення технологій виготовлення художніх виробів зі шкіри у профільних класах закладів загальної середньої освіти».

2. Керівник – доктор пед. наук, професор Оршанський Леонід Володимирович.

3. Студент – Самусь Віталія Василівна.

4. Перелік питань, що підлягають висвітленню у кваліфікаційній роботі:

- 1) розкрити історичні віхи розвитку шкіряних ремесел і промислів натеренах України;
- 2) з'ясувати виробничу структуру основних шкіряних промислів України, технологічні особливості обробки шкір та виготовлення з них виробів;
- 3) схарактеризувати типологію традиційних виробів зі шкіри (взуття, верхній одяг, головні убори й аксесуари);
- 4) укласти програму профільного навчання «Художня обробка шкіри» для учнів 10 – 11 класів;
- 5) підготувати методичні рекомендації щодо методики проведення занять з вивчення технологій художньої обробки шкіри у профільних класах закладу загальної середньої освіти.

5. Список рекомендованої літератури:

1. Антонович Є., Захарчук-Чугай Р., Станкевич М.. Декоративно-прикладне мистецтво. Львів: Світ, 1992. 272 с.
2. Васіна З. Еволюція українського вбрання. Харків: Віват, 2021. 560 с.
3. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. Київ: Оберіг, 1993. 590 с.
4. Горинь Г.Й. Шкіряні промисли західних областей України (друга половина XIX – початок XX століття). Київ: Наукова думка. 1986. 96 с.
5. Історія української культури / під заг. ред. І.Крип'якевича. Київ: АТ «Обереги», 1993. URL: <http://litopys.org.ua/krypcult/krcult.htm>
6. Касьян Е.С. Основи технології шкіри та хутра: навч. посіб. Київ: КДУТД, 2001. 252 с.
7. Кульчицька О. Народний одяг західних областей України. Львів: Априорі, 2018. 316 с.
8. Матейко К.І. Український народний одяг. Етнографічний словник. Київ: Наукова думка, 1996. 195 с.
9. Ніколаєва Т. Український костюм: надія на ренесанс. Київ: Дніпро, 2005. 320 с.
10. Пристай О. Обробка шкіри та рогу. URL: <http://nte.etnolog.org.ua/zmist/2015/N1/84.pdf>
11. Українська минувшина: ілюстрований етнографічний довідник. 2-е вид. / А.П. Пономарьов, Л.Ф. Артюх, Т.В. Косміна та ін. Київ: Либідь, 1994. 256 с.
12. Українське народне мистецтво. Вбрання / за ред. К.І. Гуслистого. Київ: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1961. 327 с.

№ з/п	Назва етапу	Термін виконання	Термін звіту перед керівником, кафедрою
1.	Вивчення й аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури; визначення вихідних положень дослідження (об'єкт, предмет, методи); формування мети; постановка завдань.	до 10.03.2023 р.	16.03.2023 р.
2.	Підготовка 1-го розділу роботи.	до 10.10.2023 р.	27.10.2023 р.
3.	Підготовка 2-го розділу роботи.	до 12.02.2024 р.	27.02.2024 р.
5.	Формування висновків. Оформлення роботи.	до 30.04.2024 р.	10.05.2024 р.
6.	Перевірка роботи на плагіат	до 14.05.2024 р.	17.05.2024 р.
7.	Попередній захист роботи і рецензування.	до 21.05.2024 р.	28.05.2024 р.

7. Дата видачі завдання – 27.10.2022 р.

8. Термін подачі роботи керівнику – 14.05.2024 р.

9. З вимогами до виконання роботи і завданням ознайомлений _____ Самусь В.В.

10. Керівник _____ Оршанський Л.В.

ЗАХИСТ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ

1. Тема: «Вивчення технологій виготовлення художніх виробів зі шкіри у профільних класах закладів загальної середньої освіти».

Оцінка за стобальною шкалою: _____

Оцінка за національною чотирибальною шкалою:

Коротка мотивація захисту:

This image shows a blank sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

Голова ЕК

дата

підпис

прізвище та ініціали

Секретар ЕК _____

АННОТАЦІЯ

Самусь В.В. Вивчення технологій виготовлення художніх виробів зі шкіри у профільних класах закладів загальної середньої освіти. – Рукопис.

На основі аналізу мистецтвознавчої розкриті історичні віхи розвитку шкіряних ремесел і промислів на теренах України, з'ясована виробнича структура основних шкіряних промислів України, а також технологічні особливості обробки шкір та виготовлення з них виробів. Здійснена характеристика типології традиційних виробів зі шкіри (взуття, верхній одяг, головні убори й аксесуари). Аналіз науково-педагогічної літератури дозволив розробити програму профільного навчання «Художня обробка шкіри» для учнів 10 – 11 класів, а також підготувати методичні рекомендації щодо методики проведення занять з вивчення технологій художньої обробки шкіри у профільних класах закладу загальної середньої освіти.

Ключові слова: декоративно-ужиткове мистецтво, шкіряні промисли та ремесла, технології художньої обробки шкіри, старшокласники, заклад загальної середньої освіти.

SUMMARY

Samus V.V. Study of technologies for the manufacture of artistic leather products in specialised classes of general secondary education institutions - Manuscript.

Based on the analysis of art history, the article reveals historical milestones in the development of leather crafts and trades in Ukraine, the production structure of the main leather crafts of Ukraine, as well as technological features of leather processing and manufacturing of leather products. The typology of traditional leather goods (footwear, outerwear, hats and accessories) is characterised. The analysis of scientific and pedagogical literature allowed to develop a programme of specialised training "Artistic leather processing" for pupils of grades 10-11, as well as to prepare methodological recommendations on the methodology of conducting classes on the study of technologies of artistic leather processing in specialised classes of general secondary education institutions.

Key words: decorative and applied arts, leather arts and crafts, technologies of artistic leather processing, senior pupils, general secondary education institution.

ЗМІСТ

ВСТУП	2
Розділ 1. ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ОСНОВНИХ ШКІРЯНИХ ПРОМИСЛІВ УКРАЇНИ	5
1.1. Історичні віхи розвитку шкіряних ремесел і промислів на теренах України	5
1.2. Характеристика основних шкіряних промислів України	12
1.3. Типологія традиційних виробів зі шкіри	27
Розділ 2. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТЬ З ХУДОЖНЬОЇ ОБРОБКИ ШКІРИ У ПРОФІЛЬНИХ КЛАСАХ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	38
2.1. Характеристика основних технологій художньої обробки шкіри...	38
2.2. Розроблення програми навчання за профілем «Художня обробка шкіри» (10 – 11 класи)	49
2.3. Методичні рекомендації щодо проведення занять за профілем «Художня обробка шкіри»	59
ВИСНОВКИ	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	71

ВСТУП

Актуальність дослідження. У Державному стандарті базової середньої освіти, прийнятому в 2020 р., важливе місце займає освітня технологічна галузь, одним із завдань якої є розвиток у школярів культурної компетенції. Для формування цієї компетенції передбачено, з-поміж іншого, навчання школярів різним видам декоративно-ужиткового мистецтва. Так, у Державному стандарті базової середньої освіти, зокрема, наголошується на формуванні у школярів умінь: виражати власні ідеї, досвід і почуття через виготовлені вироби, зокрема твори декоративно-ужиткового мистецтва; популяризувати декоративно-ужиткове мистецтво своєї громади, рідного краю, країни; вивчати та популяризувати культуру України та світу під час виготовлення виробів та реалізації проєктів; досліджувати технології виготовлення виробів декоративно-ужиткового мистецтва [12].

Теоретичні і практичні засади навчання учнівської та студентської молоді декоративно-ужитковому мистецтву, різних видів народних художніх ремесел розроблені такими вітчизняними вченими, як: Є. Антонович, В. Бойчук, А. Вдовиченко, Р. Захарчук-Чугай, Т. Кара-Васильєва, М. Курач, Г. Мельник, А. Руденченко, О. Соломченко, В. Титаренко та ін. Народні художні ремесла з їх багатством матеріалів, конструктивних і формотворчих технік, помножених на функціональні типи побутових предметів, займають чільне місце в художньо-матеріальній культурі українців. Багаті виробничі та художні традиції дістають нове життя у художніх шкіряних промислах і ремеслах. Нині вони покликані впливати на формування смаків, стають джерелом збагачення орнаментики, технологій, виражальних засобів промислової естетики.

Одним із важливих завдань поступу Нової української школи є прилучення учнівської молоді до процесу відродження народних художніх ремесел. Успішна реалізація цього завдання вимагає нових підходів до методики викладання, перегляду діючих програм, підготовки нових методичних і дидактичних розробок. В аспекті зазначеного, проблема введення

елементів народних художніх ремесел в систему профільного навчання є доволі актуальною.

При вивченні традиційних технологій обробки шкіри учні в теорії та на практиці опановують це ремесло. Сформовані при цьому вміння та навички учні можуть використовувати у роботі з іншими матеріалами. Це дає учням змогу самотійно або під керівництвом вчителя розробити і художньо оформити різноманітні шкіряні вироби. Все це дозволяє розвивати творчу особистість учнів. В учнів формується художній смак, увага, акуратність, любов до мистецьких традицій рідного краю, закріплюються попередньо набуті знання, вміння та навички.

Проте аналіз педагогічної літератури виявив недостатньо інформації про навчання школярів такому унікальному виду народних художніх ремесел, як художня обробка шкіри. Відтак необхідність теоретичного і методичного забезпечення занять з цього виду художньої творчості на уроках технологій зумовили вибір теми дослідження: **«Вивчення технологій виготовлення художніх виробів зі шкіри у профільних класах закладів загальної середньої освіти».**

Об'єкт дослідження: профільне навчання учнів старших класів в закладі загальної середньої освіти.

Предмет дослідження: зміст і методика профільного навчання старшокласників технологій художньої обробки шкіри.

Мета дослідження: теоретичне обґрунтування та розроблення методичних рекомендацій для проведення занять з художньої обробки шкіри на уроках технологій у старших класах закладу загальної середньої освіти.

Для досягнення зазначеної мети були поставлені такі **завдання:**

- 1) розкрити історичні віхи розвитку шкіряних ремесел і промислів на теренах України;
- 2) з'ясувати виробничу структуру основних шкіряних промислів України, технологічні особливості обробки шкір та виготовлення з них виробів;
- 3) схарактеризувати типологію традиційних виробів зі шкіри (взуття,

верхній одяг, головні убори й аксесуари);

4) укласти програму профільного навчання «Художня обробка шкіри» для учнів 10 – 11 класів;

5) підготувати методичні рекомендації щодо методики проведення занять з вивчення технологій художньої обробки шкіри у профільних класах закладу загальної середньої освіти.

Практична значущість дослідження полягає у розробленні методичних рекомендацій для вчителів трудового навчання і технологій закладів загальної середньої освіти щодо методики проведення занять з вивчення технологій художньої обробки шкіри у профільних класах.

Апробація результатів: виступ на III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Народне мистецтво Бойківщини: історія та сучасність» з доповіддю на тему: «Історичні віхи розвитку та характеристика основних шкіряних промислів України» (Збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції до 90-х роковин від дня народження заслуженого майстра народної творчості України Мирослави Кот «Народне мистецтво Бойківщини: історія та сучасність» / ред. рада: Оршанський Л.В., Зимомря М.І., Ліщинська-Кравець Г.Л. та ін. Дрогобич: ДДПУ імені Івана Франка, 2023. С. 161 – 172).

Структура. Магістерська робота містить: загальну кількість сторінок – 74; основний текст – на 70 сторінках. Робота складається зі вступу, двох розділів (шести підрозділів), висновків і списку використаних джерел (49 найменувань), а також 21 рисунку та 1 таблиці.

Розділ 1.

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ОСНОВНИХ ШКІРЯНИХ ПРОМИСЛІВ УКРАЇНИ

1.1. Історичні віхи розвитку шкіряних ремеселі промислів на теренах України

Загальновизнано, що виробнича культура українського народу багата традиціями, які складались у різноманітних видах і формах трудової діяльності в різні історичні епохи. Вивчення традиційної виробничої діяльності українського народу було б неповним без аналізу її у художніх промислах та ремеслах, які також є важливим показником рівня розвитку духовно-матеріальної культури народу, тісно пов'язані з тими процесами, які відбувались у соціально-економічному та політичному житті.

Відображення у шкіряних промислах України господарсько-трудова діяльності, виробничо-соціальних відносин, розвитку техніки й технологічних процесів дає змогу до певної міри судити загалом про рівень продуктивних сил і характер виробничих відносин кожної історичної епохи. Крім того, виявлення традиційних рис і реліктів цього давнього виду виробничої діяльності сприяє визначенню етнічних рис, загальнослов'янських елементів й етнічних нашарувань в духовно-матеріальній культурі українців, взаємодії в ній національного та інтернаціонального, традиційного й нового, народного і професійного.

Засвоєння культурної спадщини українського народу в царині традиційного шкіряного виробництва становить важливе завдання мистецтвознавців, художників-практиків, які покликані втілювати в життя кращі набутки народного досвіду в цій галузі, зокрема: чіткість і логічність форм і ліній виробів, продуманість конструкцій і орнаментальних композицій, єдність крою та декору.

Як зазначає Н. Полонська-Василенко, народні шкіряні промисли та

ремесла як важлива галузь виробництва порівняно мало досліджена істориками минулих століть. Найдавнішими писемними джерелами, що якоюсь мірою стосуються цього питання, були літописи, збірники законів та уставів монастирів, міські книги, хроніки міст, люстрації королівських маєтків та воєводств, поборові реєстри, судові акти тощо. Найстаріші документи містять цінні, хоча й фрагментарні, відомості про рід занять міщан, рідше селян, імена окремих майстрів та назви професій, сировинну базу та інструменти тощо, дають певну інформацію відносно видів продукції та їх реалізації [1].

Дещо більше конкретизується матеріал про диференціацію ремесел, питому вагу окремих галузей виробництва у формі цехової організації. У другій половині XVIII – першій половині XIX ст. відомості про шкіряні промисли доповнюють записки мандрівників, окремі газетні матеріали. Наукову роботу з вивчення народної культури, зокрема промислів, вела Етнографічна комісія, створена при Науковому товаристві імені Шевченка у Львові, особливо у період, коли в 1898 р. її очолив Іван Франко. Домашні промисли стали темою окремих публіцистичних статей Великого Каменяра. Не залишилися поза увагою вченого і шкіряні промисли, зокрема шевство [45]. Активно вивчав народні промисли і дбав про їх розвиток видатний український фольклорист та етнограф В. Гнатюк. З метою піднесення рівня промислів, покращання матеріального становища ремісників учений, зокрема, він пропонував заснувати на Гуцульщині кравецькі та кушнірські школи [7].

На думку Г. Горинь, шкіряне виробництво України завжди розвивалось паралельно і в тісному взаємозв'язку з іншими видами трудової діяльності народу. Його рівень і масштаби визначались передовсім способами виробництва, соціально-економічними відносинами певного історичного періоду. Кожний етап розвитку даної галузі характеризувався дальшою диференціацією праці, удосконаленням виробничо-технологічних процесів, збагаченням новими видами сировини, знаряддями праці, розширенням

асортименту виробів [11].

Археологічні розкопки доводять, що виготовлення одягу з тваринних матеріалів є одним із найдавніших трудових процесів. Дослідженнями доведено, що обробка шкіри передувала плетінню, ткацтву, гончарству й іншим домашнім заняттям. Відтак джерела виробничого досвіду вичинки шкір та виготовлення з них виробів вжитку слід шукати в найглибших історичних пластах. Водночас дослідження розвитку шкіряного виробництва в минулому утруднюється у зв'язку з обмеженістю речових свідчень, які внаслідок фізичних якостей цієї сировини не витримували плину часу. Все ж знайдені археологами зразки знарядь праці дають підстави стверджувати, що окремі з них застосовувалися при обробленні шкір за часів скіфо-сарматської культури. II тисячоліттям до н. е. датуються фрагменти шкіряного одягу, взуття, головних уборів, виявлені при розкопках поховань на Харківщині та Донеччині [14, с. 118]. Знайдені археологами на території Полтавщини, Хмельниччини, Тернопільщини кістяні шкребки, скобелі, залізні шила, вістря, проколки, датовані I – VII ст. н.е., надумку дослідників, теж служили для обробки шкір чи виготовлення виробів з них [27, с. 79]. Ці й інші матеріали не лише підтверджують існування шкіряного виробництва, а й дають певне уявлення про знаряддя праці, самі шкіряні вироби, способи їх виготовлення та оздоблення у праслов'янський період.

Про шкіряне виробництво епохи Київської Русі, яке найбільш докладно дослідив академік Б. Рибаків, є достатньо багато відомостей [32]. Воно розвивалось передовсім там, де було вдосталь сировини, тобто в місцях розвитку тваринництва та мисливства. Землі Київської Русі далеко поза своїми межами славились багатством флори. Про фауну лісів Галицько-Волинського князівства нині залишились свідками топоніми типу Зубра, Бібрка, Лосі, Тур'я та ін.

У X – XII ст. шкіра хутрового звіра на Русі була грошовим еквівалентом у торгівлі та при зборі данини [24, с. 218]. Дорогоцінні хутра та шкіри становили важливе джерело прибутку Київської Русі, реалізувалися на

внутрішньому та зовнішньому ринках, посідали основне місце серед товарів, що вивозились на Схід, а також у Грецію і Болгарію. Все ж хутра, шкіри і вироби з них найбільше служили потребам місцевого, насамперед міського населення. Княжій дружині, багатим верствам суспільства необхідно було шкіряне військово-спорядження – щити, боброві тули (сагайдаки для зберігання стріл), вовчі та борсучі прилбиці (шоломи), ремені, зброя, сідла, а також сумки, гаманці, обкладинки книг, пергамент.

Так, існувало декілька типів шкіряного взуття; м'яке з одного шматка шкіри, типу «пробошні, черевіє», згадуване в Іпатіївському літописі за 1074 р; іншим типом було взуття з невисокими халявками, зразок якого маємо із древнього Звенигорода. Чоботи того часу були двоякого крою: з короткими халявками, м'якими задниками, тупоносі чи з гострими, загнутими догори носками, або з високими халявками, твердою, підкутою залізними підковами підошвою, відомі в літературі як «руські чоботи». В одній з розкопаних на Чернігівщині могил знайдено чоботи, прошиті бронзовим дротом. Про подібні, але шиті золотом, згадує літописець, описуючи вбрання князя Данила [14, с. 218]. Кольорове взуття, як вважають дослідники, на той час виступало атрибутом осіб, наділених владою [7, с. 256]. Для простолюдина типовим взуттям були «іробошні» чи «порошні», «черевіє», а теплим вбранням – кожух з козлини або овечих шкір.

Процеси, пов'язані з обробкою шкіри, існували передовсім у домашньому виробництві. Літописна згадка з 992 р. про воїна-кожум'яку з дружини князя Володимира є однією з перших прямих вказівок на це заняття за часів Київської Русі. Відомий у фольклорі образ силача-кожум'яки також дає підстави стверджувати про його поширеність у давньоруську добу. Також залишились речові докази цього – відкриті археологами майстерні-чинбарні в Києві, на Подолі, та в Буковині. В майстернях давньоруського періоду, як пише академік Б. Рибаків, «вичинка шкір дуже часто поєднувалась з виготовленням взуття чи інших виробів домашнього вжитку» [32, с. 259].

Згадувані в Монастирському уставі (XI ст.) й інших джерелах

інструменти – шила, усморізнi ножі, викопані на городищах лошила, залізнi підкови длячобіт, костяні голки – свідчать про розвиток шевства і чоботарства. Воно мусило бути на високому рівні, адже основи шевського ремесла учень набував під наглядом майстра. Також існувала чітка настанова ремісникові при розкрюванні шкір [32, с. 262].

Наявні також дані про розвиток давньоруського кушнірства. Український археолог М. Біляшівський на Княжій горі біля с. Пекарі, що на Черкащині, виявив інструмент – прототип сучасного кушнірського ключа, який, на думку вчених, служив русичам для вичинки овечих шкір [47, с. 123]. Окремим видом шкіряного ремесла було виробництво сап'яну, пергаменту і пов'язана з цим палітурна справа [36]. У Галицько-Волинському князівстві відомі, крім того, тульника, сідлярі.

Отже, історичні дані про знаряддя праці, а також розмаїття шкіряних виробів епохи Київської Русі дозволяють стверджувати про високий рівень шкіряного виробництва, його розвиток у натуральному господарстві та у формі міських ремесел, а також про активний процес диференціації праці та вузької спеціалізації ремісників. У період Київської Русі закладались основи виробничої культури шкіряної галузі, формувалась реміснича термінологія, вдосконалювались технології обробки шкіри тощо.

Відокремлення міста від села, поглиблення суспільного поділу праці й дальший розвиток виробничих сил, які відбувались у другій половині XIII – першій половині XIV ст., сприяли розвитку шкіряного ремесла, хоча поступ цей і не завжди був рівномірний. Шкіряне виробництво визначилось передовсім як міське ремесло. На західноукраїнських землях цехова організація ремісників набула поширення раніше, ніж на інших теренах України. Вже в XIV ст. у Львові існував цех шевців, який, на думку І. Голода, виник у XIII ст. [9, с. 62].

У першій половині XV ст. у Львові функціонували десятки цехів шевців, кушнірів, шапкарів, сідлярів, лимарів, хутровиків. Упродовж декількох століть Львів виділявся найбільшою диференціацією ремісників

шкіряного виробництва. Окремі його галузі досягли порівняно високого розвитку, а вироби львівських майстрів експортувалися в інші краї – до Бессарабії, Волощини, Угорщини, Константинополя. Корд і сап'ян вивозились у Росію, Бессарабію, на Буковину. Львівські ремісники користувались великим авторитетом, були вчителями та екзаменаторами ремісників із інших українських міст. Цех львівських лимарів, зокрема, очолював ремісників цієї галузі з Поділля та Волині.

XV – XVII ст. – період, коли цехове виробництво набувало поширення в інших галицьких, волинських містах і містечках, а також на всій території України. В XVI ст. основними центрами зосередження шкіряного виробництва були у Східній Галичині, крім Львова, Рогатин, Тернопіль, Коломия, Галич, Дрогобич, Стрий, Тереховля [9, с. 69]. Як у інших галузях виробництва, так і в шкіряному зокрема, цехова форма на перших етапах своєї історії відіграла прогресивну роль, адже сприяла суспільному розподілу праці, накопиченню професійного досвіду, створювала умови для удосконалення засобів і технологій виробництва. Статути визначали устрій цехової організації, права й обов'язки членів цеху, норми розподілу сировини та збуту готової продукції, охороняли своїх членів від конкуренції ремісників з інших міст чи позацехових виробників. Шевські цехи у містах з Магдебурзьким правом мали спеціальні привілеї, які гарантували їм першість у закупці сировини, продажу товарів.

У XVII ст. на Україні в реєстрі ремісничих професій нараховувалось понад десять, пов'язаних із шкіряним виробництвом. У Львові працювали шевці, кушніри, хутровики, шапкарі, калитники, ольстерники (виготовляли футляри для пістолів), кордибанники, білошкірники, червоношкірники, лимарі. З лимарства виділялись побічні галузі – сідлярство, уздярство, рукавичництво. На Закарпатті в XVI – XVIII ст., крім того, популярними були такі професії: чоботарі, черевичники, тімарі (вичиняли шкіри й шили взуття), ременярі, майстри з виготовлення постолів, накидок на плечі тощо.

Уже наприкінці XVIII ст. на основі цехового шкіряного виробництва

виникають перші промислові підприємства. На території західноукраїнських земель їх найбільше налічувалось на Волині. Такі шкіряні заводи, як у Корці, Порицьку Володимирського повіту, Тучині Ровенського повіту, хоча й були невеликими за кількістю зайнятих працівників, проте мали ознаки капіталістичних підприємств: використовували найману працю, централізовано закупляли матеріали у великій кількості, вироби збували як товар тощо. У Східній Галичині особливо виділялося підприємство з вичинки шкіри – гарбарня Прешля в місті Буськ, яка була заснована у 1769 р. На початку XIX ст. в ній працювало 30 робітників, річна продукція становила до 15000 шкір. Тут переробляли не лише місцеву, а й привізну сировину, яка йшла на численні військові замовлення, експортувалась у численні європейські країни, зокрема Угорщину, Австрію, Італію [34, с. 44]. У закарпатському місті Хуст успішно функціонувало мануфактурне підприємство – «фабрика кордових шкір», яка з 1760 р. займалась вичинкою шкір за кордівським способом, яке використовувалося для виготовлення взуття. Подібне виробництво було освоєне й у Мукачевому [43].

Шкіряні мануфактури забезпечували сировиною передовсім місцевих шевців, тому там, де вони виникали, збільшувалась кількість шевських цехів і підприємств і скорочувалось дрібне гарбарство. Так, у Дубно з виникненням шкіряної мануфактури в 1797 р. працювало 222 шевці та лише дві кустарні гарбарні [21].

Отже, на території західних земель України до середини XIX ст. основними організаційно-виробничими формами у шкіряному виробництві залишались ремісничі цехи і та дрібні промисли. Перепоною розвитку шкіряної промисловості була пануюча система нещадної експлуатації, а прогрес виробничих сил стримувало зростаюче закабалення лихварським капіталом.

1.2. Характеристика основних шкіряних промислів України

Починаючи з середини XIX ст., відбулись кардинальні зміни у виробничій структурі: з появою великих індустріальних підприємств роль народних промислів, пов'язаних із землеробством і побутом поступово спадає. Торкнулася ця проблема і шкіряних промислів. Як зазначає Є. Антонович, початковим етапом у шкіряному виробництві є обробка сировини, яка полягає у збереженні шкур тварин від гниття та наданні їм основних експлуатаційних властивостей – міцності, еластичності тощо. Цим заняттям на Україні займалися чинбарі (у західних районах України загально поширеним був термін гарбар, звідси й – гарбарство). **Чинбарство** як галузь кустарного виробництва давало початок іншим заняттям – шевству, кушнірству, лимарству. Відтак за способом обробки шкур виділяються – чинбарі-кожум'яки, чинбарі-кожушники, чинбарі- лимарі. Перші вичиняли шкури на чоботи, ремінні пояси, другі виробляли овечі шкури на кожухи й шапки, треті – чинили так звану сирицю, сиром'ять, що йшла на виготовлення упряжі, пасів до машин тощо [1].

Чинбарство як виробництво наприкінці XIX ст. – початку XX ст. існувало у двох формах: промисловій (шкірянообробні фабрики) та кустарні (дрібні шкіряні промисли). Шкіряні фабрики розташовувалися у маленьких і великих містах Львова, Станіслава, Болехова, Городка, Дрогобича, Перемишлян, Богородчан, Кам'янки-Струмилової, Жовкви, Мукачєвого, Ужгорода та ін. До найбільш тогочасних механізованих гарбарень належала фабрика шкір Димета у Замарстинові (нині – передмістя Львова), яка розпочала роботу в 1874 р. На цьому підприємстві виправляли телячі шкіри на взуття, підошви, упряж, паси до парових і електричних машин. У 1881 р. на фабриці були введені значні технічні вдосконалення, розпочалось виробництво шкір «гамбурзьким способом». У 30-х рр. XX ст. у Львові працювало три великих шкіряні заводи «Новость», «Дармата», «Пелліс»), що виробляли хромові шкіри [9, с. 70].

Слабке технічне оснащення, примітивна технологія виробництва з перевагою ручної праці наближала промислові майстерні до дрібних, кустарних. Український вчений С. Подолинський, досліджуючи ремесло і фабрики на Україні у другій половині XIX ст., писав, що праця на всіх «руських заводах ведеться ще дуже по-старому, і через те гарбування йде дуже помалу, для великих шкір навіть не менше двох років» [цит. за 31].

Несприятливі умови для дрібного виробництва особливо відчувалися у 20- 30-х рр. XX ст. Так, у 1923 р. в зв'язку з економічною кризою низка майстерень скоротила або зменшила обсяг виробництва. Наприклад, якщо на початку 1923 р. у м. Болехів на Прикарпатті було 36 ручних і 2 механізовані чинбарні, то під кінець цього року їх було зареєстровано лише 23, а у 1939 р. – 19 [43, с. 116]

Занепад дрібного чинбарства яскраво простежується в історії народних промислів, що функціонували на Косівщині. До першої світової війни чинбарство в цьому повіті було досить потужним: «п'ять чинбарень навіть вели значний промисел, крім того, працювало понад 200 незареєстрованих майстерень, з яких коло 90% припадало на Кути» [43, с. 118] Достатня кількість місцевої сировини, а головне – відсутність довозу фабричної продукції, сприяли розвиткові промислу на певний час. Однак у міру напливу готового фабричного товару вищої якості дрібні підприємства почали швидко занепадати. У тих же Кутах 1923 р. залишилось лише 6 ручних чинбарень. [43, с. 120] У Волинському, Львівському, Станіславському воєводствах частина дрібних майстерень тимчасово припиняла виробництво, інші – занепадали і поступово зникали.

Найбільшим центром чинбарства, відомим далеко за межами Галичини, був Болехів Долинського повіту. Традиції обробки шкіри в цій місцевості сягають сивої давнини. На початку XIX ст. в м. Болехів був зареєстрований 21 майстер обробки так званих «кращих гатунків шкіри». Чинбарство Болехова набрало таких розмірів, що значна частина продукції стала предметом експорту до Румунії, Угорщини, Австрії, Італії. У 1875 р.

тут, крім двох великих фабрик, на яких працювало понад 100 чоловік, було 8 середніх і 20 «шевських» гарбарень, що виробляли шкіри на так звані «хлопські чоботи й ходаки». У 1883 р. усі болехівські чинбарні охоплювали працею близько 210 робітників. На початку XX ст. розміри болехівського шкіряного промислу поступово скорочуються, проте залишаються й надалі більшими, ніж в інших осередках. Слід наголосити, що здавна чинбарі належали до найбільш бідніших верств населення, адже, працюючи самостійно чи в суміжному промислі, вони здебільшого були землеробами, а в крупніших осередках промислу часто й безземельними.

«Перед Першою Світовою війною в Дрогобичі налічувалось шість гарбарень. Варто поіменно згадати їх власників. Це – Якуб Ашканазі, Ернст Хаскель, Міхеїл Гофман, Стернбах Озаш, Рахміль Странг, Ізак Турншейн. До 1939 р. у Дрогобичі налічувалось вже чотири гарбарні, у яких працювало 65 робітників. Одна з них працювала над потоком на вулиці Шашкевича, друга існувала на Лані, напроти синагоги. Над рікою Побук стояла третя гарбарня – велика дерев'яна шопа, де у великих дубових діжах, наповнених водою, розчиняли золу» [48].

Рис. 1.1. Гарбарний (чинбарний) промисел у Дрогобичі

Аналіз чинбарства на території західних теренів України виявляє дві форми його розвитку: фабричну та кустарну, що були самостійні та взаємопов'язані. Для кінця XIX ст. характерним є незначний розвиток шкіряного промислового виробництва з великою кількістю дрібних кустарних

майстерень. З початком ХХ ст. кустарне чинбарство залишається визначальним, проте відбувається поступове зубожіння та скорочення його при загальному бракупромислового виробництва.

У групі шкіряних промислів щодо кількості зайнятих осіб **шевство** посідало визначальне місце, адже воно до кінця ХІХ ст. майже повністю забезпечувало взуттям місцевих жителів – дрібних міщан, селянство. Добрий майстер-швець завжди був шанованою людиною. Про них у народі говорили: «шевці-святці», «нема чеснішого ремесла над шевство, нема й потрібнішого» [22, с. 317].

Упродовж багатьох століть відбувалося постійне кількісне зростання шевського промислу. Так, наприкінці ХІХ ст. найбільшими осередками шевства були: на Прикарпатті – Угнів, Белз, Сокаль, Куликів, Кам'янка-Струмилова, Жовква, Мостиська, Буськ, Бібрка, Городок, Комарно, Дрогобич, Стрий, Самбір, Розділ, Долина, Коломия, Богородчани, Надвірна, Кути, Снятин; на західному Поділлі – Борщів, Скала, Бережани, Збараж, Бучач, Підгайці, Копичинці, Чортків, Гусаків, Риботичі; на Буковині – Садгора, Вижіштя, Заставна; на Закарпатті – Мукачеве, Хуст, Тячів, Рахів; на Волині – Луцьк, Рівне, Острог, Дубно, Гоша, Тучин, Межиріч, Сарни, Ковель, Горохів, Володимир-Волинський [43]. Як видно, шевство концентрувалось не лише у великих містах, а й у повітових і дрібних містечках. Про це свідчить статистика: наприкінці ХІХ ст. із 468 шевців Бучацького повіту в самому м. Бучач працювало 300; з Жидачівського повіту із 185 шевців з 10 населених пунктів на Розділ припадало 80 ремісників. Великі осередки шевства славилися добрими майстрами. На першій українській хліборобській виставці 1909 р. у Стрию срібною медаллю були відзначені за шевські вироби Іван Чорній зі Львова, Іван Калиновський із Станіслава, Юліан Варивода з Утороп на Косівщині, а бронзовою – Іван Рубинович з Угринова [43].

У цей період шевство існувало у двох формах: як ремесло і як домашній промисел. Промисли формувались переважно в крупних містах, домашні ремесла були до певної міри пов'язані зі землеробством, яким займалася

численна група майстрів у дрібних містечках і селах. Крім поділу шевців на міських та сільських йшла диференціація їх за «маєтним етапом», ступенем кваліфікації та видами виконуваних робіт. Так, повсюдно шевці ділились на «простих», котрі виготовляли «прості» або так звані «хлопські» чоботи, і на тих, які шили взуття складнішого крою, з кращих гатунків шкіри. Їх в деяких місцевостях називали «німецькими». Робота шевців визначалася також мірою попиту на взуття, у зв'язку з чим у шевстві нараховувалось «п'ять добрих і сім поганих місяців». Перші сім місяців шевство майже завмирало, бо «голодні зимовники не мали потреби у взутті, а точніше на переднівку – коштів на його купівлю» [11, с. 25].

На Поділлі в торгівлі взуттям визначавсь три сезони: «жвавий» – після збору врожаю до листопада, після нього «мертвий» – до великодня і «середній» – від великодня до жнив [2, с. 106]. Загалом на більшій території України періодом найбільшого збуту взуття були вересень – листопад й останні тижні перед Різдвом або Великоднем. У той час робочий день майстра доходив до 18 – 20 годин на добу: «зрештою працювали стільки, на скільки вистачало сил, тому що на цей час випадав основний заробіток» [2, с. 107].

Споживачем кустарного взуття найчастіше було місцеве й околичне населення. Одні шевці виготовляли його на замовлення, інші – на продаж («на ярмарок»). Цей поділ залежав від багатьох причин, передовсім від маєтного стану ремісників і традицій шевського осередку. Так, наприклад, у Косові шевці виготовляли взуття переважно замовникам, а в сусідніх Кутах – лише на ярмарки. Шевці з Межиріччя, що на Рівненщині, на початку ХХ ст. «продавали за рік до п'яти тисяч пар різного взуття» [9, с. 69]. У дрібному виробництві ринок збуту обмежувався найближчими селами та містечками, у більших майстернях і осередках – виходив за межі повіту та навіть воєводства.

Рис.1.2. Шевська артіль у Тисмениці (середина XIX ст.)

Серйозної шкоди розвиткові ремісницького шевства завдавала конкуренція фабричних виробів. Поширення закордонного взуття, яке розпочалося наприкінці XIX ст., набрало значних розмірів із ростом фірми чеського підприємця Т. Батя. У 20-30-х рр. XX ст. фірма Батя на території західних областей України мала широку мережу крамниць із різноманітним взуттям, яке продавалося за досить доступними цінами, а іноді навіть нижчими ніж у місцевих майстрів. Крім того, ця фірма повсюдно створювала механічні майстерні з ремонту взуття. Зрозуміло, що ці заходи значно зменшували кількість замовників, обсяг роботи найбільш кустарів, які займалися лише ремонтом взуття.

Для захисту своїх інтересів частина ремісників на західних теренах України до кінця 30-х рр. XX ст. об'єднувалась у товариства, цехи, функції яких були достатньо обмеженими. Так, на Волині у великих цехах Луцька, Рівного, Володимира організовувались спільні майстерні разом із крамницями, а з ініціативи ремісничої палати в м. Луцьк було створено Товариство сприяння фаховому вдосконаленню шевців.

Лимарство (римарство), пов'язане з виготовленням упряжі й інших виробів із сириці на території західних земель України за кількістю ремісників значно уступало чинбарству, шевству та кушнірству. Пояснювалось це кількома причинами і передовсім наявністю та видом

тяглової сили в господарстві, а також попитом на шкіряну упряж кустарного виробництва [25, с. 49].

Відомо, що в Україні, селянських і навіть у дрібних міщанських господарствах, які займались землеробством і чумацтвом, до початку XX ст. основною тягловою силою були воли, що ходили в ярмі. Коли ж у господарстві стали переважати коні, попит на упряж зріс, але через те, що ремінна упряж була дорогою, то її мали лише заможні верстви населення.

Рис. 1.3. Кінська упряж (Польща, початок XX ст.)

Аналіз наукової літератури показує, що місцеві традиції лимарського промислу були достатньо глибокими. Так, у великих містах (Львів, Тернопіль, Луцьк, Ужгород) лимарі складали хоча й нечисленну, однак важливу групу ремісників, з-поміж яких виділялись майстри вужчого профілю (ті, що виготовляли сідла, уздечки, валізи, галантерейні вироби). Лимарі працювали також у повітових містечках і селах – найчастіше при панських дворах і фільварках. Найбільш відомими осередками лимарства на Поділлі були Заліщики, Підгайці та Чортків, а також південно-західні райони Волині (Луцький повіт). У зв'язку з незначною чисельністю міські лимарі у XIX ст. об'єднувались в цехи разом із шевцями. Один-два ремісники входили до змішаних шевських цехів у Коломиї, Делятині, Станіславі, Стрию, Тлумачі,

Отинії, Роздолі, Букачівцях, Добромилі, Хирові, Городку, Яворові; на Волині – в Луцьку, Рівному, Ковелі, Сарнах.

На теренах Західної України у XIX ст. «типовим був дрібно-містечковий лимар, котрий ходив по дворах у пошуках роботи, сам виробляв сирицю і виготовляв із неї упряж. Сільські майстри частіше займались ремонтом старої упряжі. Бувало так, що куплену в місті упряж, особливо хомут, несли місцевому лимареві підігнати до потрібних розмірів [11, с. 61]. Крім кінської упряжі, лимарі також займались виготовленням валіз, футлярів для зброї, чоловічих ременів, постолів та ін. Таких майстрів найбільше було на Гуцульщині. У роботі вони користувались сирицею власної вичинки, місцевих гарбарень, а також завезеної з Бельгії чи Австрії [34].

Отже, в одній майстерні лимарі об'єднувались із шевцями: часто вільний від замовлень на взуття швець брався до лимарської роботи, або лимар виготовляв, крім своїх кінської упряжі, найпростіше селянське взуття – постолі. Поєднання шевства і лимарства відоме на усіх теренах України та поза її межами.

Кушнірство – промисел, який спеціалізувався на вичинці шкір із хутром та пошитті кожухів, розвивався передовсім у районах, де було поширене вівчарство, зокрема на території Карпат, Покуття, Західного Поділля, Буковини, в меншій мірі – в західних районах Львівщини та Волині [9]. Цей промисел розвивався як у містечках, так і селах. Нараховувалось чимало осередків, в яких виробництво велось у досить значних масштабах. Про це свідчить той факт, що третина загальної кількості галицьких кушнірів платила промисловий податок. Найбільше таких ремісників наприкінці XIX ст. працювало в Снятині, Косові, Тлумачі, Богородчанах, Бучачі, Рогатині, Раві, Жовкві. Проте, було чимало і таких майстрів, які формою виробництва, побутом наближались до сільських кустарів. Вони навіть селились у передмістях і не належали до міщан як і шевці.

Оскільки в містах попит на кожухи з часом знизився, а у селах їх продовжували носити, то виготовленням займались дрібно-містечкові й

особливо сільські виробники. У багатьох місцевостях, на відміну від чинбарства чи шевства, кушнірство вважалось суто сільським промислом.

Доволі поширеним кушнірство було на Гуцульщині та Бойківщині. Зокрема, на Бойківщині воно концентрувалось в меншій кількості осередків, однак досить потужних. Великим центром кушнірства віддавна вважався Старий Самбір. Тут відомі цілі родини відомих кушнірів: Скипакевичі, Зибликевичі, Синети, Яреми, Сольчаники, Шемердяки, Тисовські, Тучинські та ін. Їх майстерність знали і за межами Бойківщини – в низинних районах Прикарпаття та на Закарпатті. Вироби Василя Волосянського, Дмитра Сольчаника, Дмитра Яреми наприкінці ХІХ ст. відзначались у числі кращих на виставках у Стрию, Львові, Відні. Старий Самбір відіграв значну роль в поширенні кушнірства в інших районах Бойківщини та на сусідніх територіях [21, с. 170]

Іншим на Бойківщині відомим осередком кушнірства з давньою історією та глибокими традиціями була Сколівщина. У ньому простежувалася чітка спеціалізація праці: одні робітники розкроювали шкіри, інші – шили кожухи, виконуючи цю роботу в майстерні або вдома. Досвідченим майстрам також довірялось оздоблення кожухів аплікацією та вишивкою кольоровими нитками. У дрібних, одноосібних майстернях весь виробничий процес здійснював господар самостійно, залучаючи до роботи членів сім'ї.

Трудомісткі процеси, пов'язані з обробкою сировини та шиттям виробів, вимагали значних фізичних сил, тому кушнірство було переважно чоловічим промислом. До найпростіших операцій залучались підлітки і навіть діти. Таким чином розпочиналось поступове знайомство з кушнірним ремеслом: під наглядом батька діти залучалися до роботи, щоб згодом стати самостійними майстрами. Фахових знань й умінь учні набували в сім'ї чи в родичів, а також від кушнірів з інших місцевостей. При дрібносерійному виробництві цієї «науки» вистачало, однак у більших осередках ремесла навчались при цехах або на спеціально організованих курсах.

Кушнірам Прикарпаття наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. належало

поширення цього промислу на Закарпатті: у Воловецькому і Великобerezнянсь- кому районах працювали ремісники зі Сколе та Старого Самбора, на Рахівщині – з Надвірної. В новій місцевості вони приймали «до науки» тамтешніх жителів, а бувало й так, що останні, спостерігаючи за роботою майстрів, самі пробували пошити кожух собі, потім членам сім'ї і так включались у промисел.

Рис. 1.4. Кожух, оздоблений аплікацією та вишивкою

Як на всіх теренах України, так і в її західних землях технологія кушнірства майже завжди передбачала вичинку овечих шкір і пошиття з них кожухів, кептарів, безрукавок й іншого верхнього одягу. До початку XX ст. в районі Старого Самбора, Богородчан, Косова кушніри скуповували на ярмарках овець чи брали їх від тих, хто замовляв кожухи. Так вироби дешевше обходились замовникові, а кушнір мав ще й прибуток з м'яса та вовни, які залишались. Поєднання кожухарства з білошкірництвом (білуванням) було вигідне тим, що майстри отримували дешевшу сировину з перших рук, не вдаючись до послуг посередників, лихварів. Тому в 30-х рр. XX ст. у Львівському воєводстві було зареєстровано лише 12, а в Станіславському – 5 майстерень, які займались виключно білошкірництвом [11, с. 66].

В останні десятиліття XIX ст. й особливо на початку XX ст. розміри

кушнірства помітно скоротилися. Це пояснюється зниженням попиту на кожухи, а також нестачою сировини, підвищенням цін на неї у зв'язку з господарсько-економічними змінами, викликаними розвитком промислового виробництва, зокрема й верхнього одягу. У звітах ремісничих палат зазначалось, що в 30-і рр. ХХ ст. у більшості майстерень бракувало сировини, через що окремі з них переключалися на ремонт і перешивання виробів. Цим скористались лихварі, скупники, перетворивши багатьох кваліфікованих ремісників на найману робочу силу для своїх майстерень.

Отже, розвиток шкіряних промислів на українських землях безпосередньо залежав від історичного поступу народу та був пов'язаний із соціально-економічними, природно-географічними умовами цієї території, глибокими культурними та мистецькими традиціями. Ці чинники, зрозуміло, зумовили певну специфіку шкіряного виробництва, хоча багатьма рисами воно бере початки в давньоруській традиції та пов'язане з глибинними підвалинами східнослов'янської культури.

1.3. Типологія традиційних виробів зі шкіри

Аналіз численної історичної, етнографічної й мистецтвознавчої літератури показує [1; 3; 14; 15; 18; 24; 30; 34; 39; 16; 29; 40; 42], що народні шкіряні вироби за функціональним призначенням поділяються на такі типи: взуття, одяг, упряж, дрібні побутові предмети (аксесуари) тощо. У межах цієї класифікації існують різні види та їх варіанти, залежно від форми, крою, пропорційності частин, способу виготовлення тощо. Важливе значення при цьому також має ґатунок сировини, спосіб її обробки, оскільки в умовах кустарного виробництва він позначений архаїчними традиціями, а залежно від умов кожної конкретної місцевості – набуває певної самобутності. Серед природних матеріалів, які перероблялись в умовах домашнього виробництва на Україні, відомий український етнограф Я. Головацький шкіру називав третім після льону і вовни головним видом сировини [цит. за 34]

Відомо, що друга половина XIX ст. була періодом, коли на домашнє виробництво все активніше протидіяло навалі великої індустріальної промисловості. У шкіряному виробництві процес удосконалення технічних прийомів хоча й відбувався, але досить повільно. Незалежно від форми організації виробництва при обробці шкіряної сировини переважала тяжка ручна праця. У кустарному виробництві використовували передовсім шкіри тварин, які були поширені на конкретній території. «На взуття йшли шкіри рогатої худоби, свиней, кіз, коней; волів і телячі ще вживались для вичинки сириці (ременю), у кушнірстві здебільшого використовувались овечі шкіри» [2, с. 104]. Постачальниками сировини були селянські господарства, бойні, крамниці, ярмарки. Дрібні ремісники найчастіше отримували сировину від замовників. Траплялось, що чинбарі за дешеву ціну купували старих, непридатних до важкої праці коней, деякий час ще використовували їх у господарстві, а потім білували та вичиняли шкіри. Нерідко придбану сировину обробляли, виготовляли з неї ті чи інші вироби, продавали та за виручені гроші знову купували шкіри. Як говорили в народі, «тим обганялись» [18].

Типологію народних виробів зі шкіри вчені пропонують проводити за такими ознаками: матеріалом (виходячи зі способів обробки сировини), видом, формою, побутовим призначенням тощо. У зв'язку з цим, виділимо вироби: шевські (взуття, паси, сумки), кушнірські (кожухи, кептарі, шапки), лимарські (упряж). Аналіз цих виробів проведемо з урахуванням ступеню їх поширення у побуті.

Взуття. Шкіряне взуття в Україні, зокрема в її західних теренах, є доволі різноманітним. За способом виготовлення і з'єднання деталей виділяються два основні види: стягнуте – постолы («ходаки», «керпці», «морщенці») та зшите – чоботи і черевики. Виробництво і поширення шкіряного взуття напряду залежало від соціально-економічного рівня, статусності та традицій.

Постоли – загальнослов'янська форма взуття, відома з курганних

поховань I тисячоліття нашої ери [1]. На їх давнє походження вказує, крім іншого, поширення у всіх слов'янських мовах самої лексеми «постоли». Мистецтво-знавець М. Селівачов зазначає, що у східних і західних слов'ян (України, Білорусії, Східної Польщі) назва «постоли» означає взуття не лише зі шкіри, а й з лика (кори липи). Постоли відомі також румунам, італійцям, болгарам, сербам, естонцям, латишам й іншим народам [35, с. 235] У XIX ст. постоли були поширені на всій території України, однак найдовше вони збереглись у побуті горян-гуцулів («постоли»), бойків («ходаки»), лемків («керпці»). Зокрема, на Косівщині як дитяче взуття постоли побутовали принаймні в 40-х рр. XX ст.

Виготовляли постоли з вологої шкіри, користуючись ножем, долотом, шилом. Цей простий вид взуття не шили, а стягували. На Україні скрізь був відомий, а на Гуцульщині й понині зберігся термін, що точно відображає спосіб їх виготовлення – «морщити постоли». «Морщили» постоли ремінцями, надрізнаними з того ж прямокутника шкіри, з якого мав бути виготовлений увесь виріб. Одним ремінцем, надрізнаним по довжині, стягували крізь прорізані дірки носову частину («носик» – Гуцульщина, «писок» – Бойківщина), другим – по ширині прямокутника «зароблялось» п'яту («зап'єток») [20, с. 24-25].

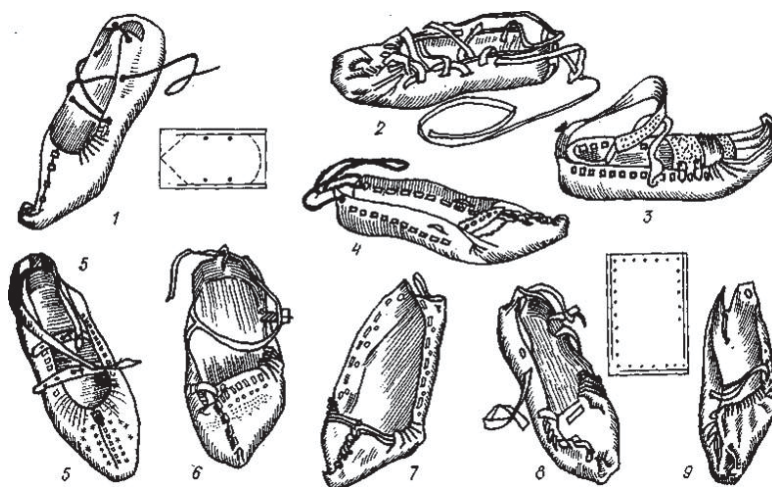

Рис. 1.5. Постоли (кінець XIX – початок XX ст.): 1-3, 5 – гуцульські; 4 – рівнинних районів Закарпаття; 6-9 – бойківські

У готових виробах вибивали на боках дірки («остроки» – Бойківщина,

«обори» – Гуцульщина), крізь які протягували вовняні шнурки («волоки») або ремінні з сириці – «обуванці». Вони служили для закріплення постолів на нозі. У 30-х рр. ХХ ст. на Гуцульщині поширення набули постолі з металевими карбованими пряжками. Правда, вони більше побутували у містах, а в селах дотримувались традиційних ремінців – з «волоками» чи «на обуванцях».

Чітку різновидність постолів становлять бойківські ходаки. Вони тупоносі, не орнаментовані, за формою однакові на будень і свято. «Жіночі ходаки відрізнялись від чоловічих тим, що були з тоншої шкіри і більше та дрібніше призбирані по боках. За кількістю тих зборок – «рямів» можна було визначити територію побутування цього варіанту. Наприклад, на Сколівщині й у районі Стрия кількість «рямів» на ходаках зменшувалась, натомість збільшувалась – у гірській, бескидській зоні.

Більшою різноманітністю і складністю форм відзначаються гуцульські постолі. На відміну від бойківських тут виділялись постолі святкові та буденні. Традиційними, широко відомими є гуцульські святкові постолі із світло-жовтої волової шкіри з гострими, задертими догори («заклебученими») носками. Ця форма свідчить про древність даного виду, вона нагадує, як писав Я. Головацький, середньовічне взуття. Чоботи та постолі із загнутими догори носками відомі були також населенню північної частини Росії, Боснії, деяких країн Західної Європи й Азії [11, с. 40]

Рис. 1.6. Сучасні гуцульські постолі, оздоблені пряжками та графічним орнаментом (піротипією – випалюванням)

Виготовлення постолів дуже часто було предметом домашнього виробництва. Буденні, без оздоблення, постолі «морщили» в кожній сім'ї (часто – жінки), святкові постолі з юхти, багато оздоблені – окремі майстри, часом – навіть шевці. Однак виготовлення постолів не вважалось якимось серйозним замовленням, а скоріше розцінювалось як послуга, за яку при потребі відповідають подібною, тому морщили «за дяку», що найбільш – за пачку тютюну. «Зношені постолі підшивали самі власники. Пастухи в полонинах та лісоруби користувались при цьому не дратвою, а тоненьким свіжим корінням із смереки» [11, с. 42].

У народному побуті українців з-поміж видів шитого взуття виділяються передусім *чоботи і черевики*, які при детальнішій класифікації, залежно від призначення, поділяються на такі різновиди: робочі та святкові, дорослі та дитячі, спеціальні (мисливські, спортивні).

Упродовж століть найбільш поширеним видом шитого взуття в Україні та на західних теренах були *чоботи*. У XIX ст. вони увійшли у побут не лише міського, а й сільського населення. Їх проникненню у найвіддаленіші від міст села здебільшого сприяли чумаки, які «мінели» на інші вироби чи продукти, а пізніше – ремісники-відхідники. «Для селян чоботи завжди були мірилом достатку, престижним предметом, тому вони намагались придбати хоча б святкові. Згадуваний Я. Головацький писав, що коли у будні дні не тільки дома, але й на вулицю чи навіть у церкву можна було вийти босому, то в неділю чи свято обов'язково треба було взути чоботи» [11, с. 42]. Батьки святкові чоботи готували донькам у посаг, а на весіллі часто зять чоботи дарував майбутній тещі. Заможні селяни та мешканці міст мали декілька пар чобіт, щонайменше дві – святкові та щоденні.

Першим етапом виготовлення чобіт було зняття мірки, від точності та правильності якої залежала зручність їх носіння, а також форма і зовнішній вигляд. Ця операція та розкрій шкіри для майбутніх чобіт були найвідповідальнішими, тому їх виконував лише основний майстер – швець. Користуючись звичайним сантиметром чи навіть смужкою паперу, шевці

знімали декілька мірок: довжину ступні, окружність у пальцях, відстань по підйому через п'яту, по окружності – біля щиколоток, а також окружність литки. Висота халяви та форма носка залежали від крою чобіт і смаків замовника.

Рис. 1.7. Жіночі чоботи, оздоблені латунними цвяшками, заклепками і тисненням

Кожну деталь викроювали з певної частини шкіри, розташовуючи її у певному положенні, щоб уникнути деформування готового виробу. Заощаджуючи найменший обрізок шкіри, швець знаходив йому згодом застосування: на устілку, футрування, набивання каблуків і т. ін. При викроюванні деталей взуття майстри іноді користувались викрійкою, яку накладали зверху на шкіру і обводили навкруги спеціальним інструментом – «рильцем». Наступними етапами роботи шевця було шиття, оздоблення і викінчування взуття.

Верхній одяг – кожухи та інші кушнірські вироби. Серед кушнірських виробів найголовніше місце займали кожухи. В Україні виділяли два типи кожухів: без рукавів та з рукавами. На перших ступенях розвитку людства повсюдно зустрічалась як найелементарніший вид одягу звірина шкура, посередині якої було зроблено виріз для горловини, а дві половини прикривали спину й груди. Очевидно, звідси і ведуть своє походження кожухи, спочатку безрукавні, а від них – із рукавами.

Виникнення *хутряної безрукавки* («кептарів», «жилеток»), на думку вчених, пов'язане з побутовими потребами пастушого господарства, характерного в для жителів Карпатського регіону. Нині немає об'єктивних даних, коли в Україні з'явилась хутряна безрукавка, але вже на картинах із козацького побуту можна побачити її зразки. У XIX – на початку XX ст. безрукавні кошушки шили на Прикарпатті та Покутті, в прилеглих районах Західного Поділля, на Гуцульщині, Бойківщині, Буковині. Хутряні безрукавки на території Українських Карпат до XX ст. зберегли низку архаїчних рис у крої, ремінісценції давнього одягу, вживаного далеко поза слов'янськими землями. Відомий польський етнограф і славіст К. Мошинський визначив такі етапи еволюції крою одягу: розкрій шкір для одягання їх через голову; зшивання одного боку цієї шкіри; зшивання з двох боків, коли виріз коло горловини залишається без зміни або замінений розрізом до самого низу [49].

Простота, однотипність крою жіночих і чоловічих безрукавних кожушків підтверджують давнє походження цієї форми. Силует виробу визначали форма спинки, ширина плечей, загальна довжина, конфігурація коміра. Ще однією характерною особливістю крою овчинних безрукавок була невідрізна спинка: пряма; ледь приталена і розширена донизу; трапецієвидна з розширенням від пройм. За загальним силуетом, конфігурацією та розмірами деталей, не враховуючи навіть художніх особливостей, безрукавні кожушки з Прикарпаття і Карпат мають низку варіантів: «кептарі» Гуцульщини та Покуття; «кожущата» Бойківщини; «бунди» Закарпаття (Хуста й Тячева); «мунтяни» і «цурканки» із Заставни та Кіцманя; «брушляки» і «майданки» з Бойківщини та сусідніх східних районів Карпат. Варіанти крою овчинних безрукавок формувались більше територіально, ніж за етнографічними районами, бо в межах останніх могли існувати свої різновиди.

Найбільш чіткий, цілісний варіант становлять гуцульські кептарі. В їх крої характерними є пряма невідрізна спинка та невисокий стоячий комір. Лише у кептарях із Кут висота коміра значно більша (до 14 см), а в жіночих

безрукавках з Верховинського району чорний смушок, обкладений навкруги горловини, нагадував лежачий комір. Незначною була розбіжність у довжині, кептарі переважно сягали трохи поза стан.

Рис. 1.8. Гуцульський кептар і жіночий кожух

Крій бойківських безрукавних козушків мав свої характерні прикмети: вони довші від гуцульських (близько 70 – 72 см), ледь завужені у стані та розширені донизу. Характеризує їх також відсутність коміра, хоча його нагадує обшитий довкола горловини чорний смушок. На Сколівщині та поблизу Долини шили «брушляки» (довжиною близько 85 см), які іноді мали великий відкладний комір, що сягав половини спинки. До бойківських брушляків близькі й

«майданки» з сучасних Богородчанського і Рожнятівського районів. Ще один цікавий різновид крою становлять жіночі бунди з Хустського і Тячівського районів Закарпаття. Вони дуже коротенькі, довжиною 40 – 45 см, завужені при стані, з великим круглим вирізом біля горловини. Локальні ознаки різних варіантів безрукавних козушків більше, ніж у крої, виражені в їх оздобленні.

В Україні шили кожухи двох основних кроїв: вільний, не до стану, який називали у центральних та східних районах «кожух тулубчастий», і відрізний у стані – «кожушина». На західних землях України на початку XX ст. переважали кожухи, відрізнi в стані, низ («спідниця») в клини, рясно

призібрані по боках, і довгі майже до землі. Такі кожухи в народі називали «добрі», «довгі», «великі», на Волині – «чемеркові», на Прикарпатті (у Богородчанах) – «кубіцькі», на Косівщині (с. Березів) – «кожух зі станом». У наш час за тими кожухами закріпилась назва, яка відповідає часові їх побутування: на Прикарпатті – «австрійські», на Волині – «царські» [3, с. 252].

На пошиття «великого» кожуха йшло 6 – 7 овечих шкір. Найбільшу перегинали надвоє і викроювали верхню частину – «перегинку», решта шкір ішла на «спідницю» та рукави. Майже цілу шкіру використовували на комір. На ці кожухи у ХІХ ст. був значний попит, особливо серед тих, хто працював у лісі, на залізниці, різних відробітках [26]. Розміри кожухів, співвідношення окремих частин, їх конфігурація складались історично та міцно закріплювались на певний період. На форму кожухів, як і народного одягу загалом, поряд з іншими чинниками, певний вплив мали географічне положення, рельєф місцевості, метеорологічні умови: відтак у рівнинних районах України кожухи завжди довшій об'ємніші, ніж у горах.

Хутряні шапки, які шили окремі ремісники-шапкарі, а також кушніри були кількох видів: найпоширенішою формою, відомою на всій території України, була «кучма» – смушева шапка, підбита білим овечим хутром або м'якою тканиною. В Україні шили кучми таких основних форм: циліндричні, напівсферичні та конічні. Усі ці форми та їх варіанти відомі також на західних землях, але в кожній конкретній місцевості зберігався здебільшого один тип, який відрізнявся від інших висотою, силуетом верхньої частини – «дном». Наприклад, на Буковині кучми були вищі, ніж у довколишніх районах, значно завужені до верху – стіжкуваті, а на Покутті – низькі, ніби з урізаним дном.

Крім кучми, значне поширення мали смушеві шапки, підбиті білим овечим чи козячим хутром, із сукняним верхом (синього або червоного кольору), скроєним у чотири клини. Шапки із сукняним дном шили не лише на західних теренах України, а й на Київщині, Полтавщині, Чернігівщині, Волині, Східному Поділлі.

Рис. 1.9. Різні форми чоловічої хутряної шапки – кучми

Шкіряні вироби – доповнення до традиційного одягу. Із шевського товару, крім взуття, народні майстри виготовляли ремені (паси), сумки, валізи, гаманці й інші дрібні побутові вироби – аксесуари. Найвідомішими гуцульськими майстрами, які спеціалізувалися на виготовленні дрібних виробів зі шкіри та їх оздобленням тисненням, випалюванням, вирізьблюванням, інкрустацією, аплікацією, вишиванням тощо, були: М. Феркуняк, М. Вінтоняк (м. Косів); родина Дудчаків і Миклащуків (с. Брустури); Т. Мегединюк, М. Петрич, М. Медвідчук, брати Пітеляки (с. Річки); Ю. Варивода (с. Уторопи); Л. Якіб'юк (с. Снідавка); І. Дручків (с. Шепіт); М. Процюк (с. Криворівня), І. Миронюк (с. Красноїлів) та ін.

До ХХ ст. у побуті гуцулів збереглися основний тип широких чоловічих пасів (ременів) під назвою «череси». Це широкі (35 – 40 см) ремені з вдвоє складеної юхтової шкіри, прошитої у верхній частині тонким паском. Череси мали від 5 до 12 пряжок, а іноді ще й мосяжні ланцюжки, які виконували функцію підтяжок [11, с. 63].

Рис. 1.10. Чоловічі шкіряні аксесуари гуцулів: черес, тобівка, ташка

Широкого поширення на Гуцульщині мали чоловічі юхтові «тобівки» – плоскі квадратні, прямокутні, півкруглі сумки розмірами близько 26 x 21 x 3 см на довгому реміні. Вони були призначені для зберігання і транспортування дрібних повсякденних предметів – люльки, кресала, тютюну тощо, тому доповнювали чоловічий одяг і у значній мірі мали декоративне призначення. Упродовж XIX ст. тобівки зазнали певних змін у формі й оздобленні. Давніші, так звані «старовіцькі», були прямокутної форми, розміром близько 26 x 22 x 2 см, із кришкою, що закривала передню частину корпусу. Наприкінці XIX ст. і до середини XX ст. популярними стали півкруглі тобівки, які були менші за розміром, але місткіші за рахунок збільшення ширини [11].

Іншим різновидом чоловічих шкіряних торбин були гуцульські «ташки» або «порошниці», як їх називали у Верховинському районі. Це були невеличкі (16x13 см) та плоскі (2,5-3 см) чоловічі шкіряні сумки на довгому пасі, де зберігалися документи, однак загалом вони служили «для гонору», їх носили тільки у святкові дні через плече, навхрест до тобівок. На Прикарпатті та Поліссі з тонкої юхтової шкіри також виготовляли «калитки», які мали форму невеличкої торбинки, стягнутої у верхній частині паском. На Гуцульщині такі калитки – «мошонки» оздоблювалися китицями, наперстками, капсулями, латунними цвяшками [21].

Всі вище описані аксесуари зі шкіри були компонентами народного одягу або доповненням до нього. Поряд з утилітарною функцією вони несли певне естетичне і статусне навантаження.

Розділ 2.

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТЬ З ХУДОЖНЬОЇ ОБРОБКИ ШКІРИ У ПРОФІЛЬНИХ КЛАСАХ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

2.1. Характеристика основних технологій художньої обробки шкіри

Технологія тиснення. Цей вид художньої обробки шкіри займає особливе місце, адже лише з його допомогою можна створити рельєфну фактуру поверхні майбутнього виробу. Від способу виконання тиснення залежить підбір шкір для виробу: 1) якщо тиснення поєднується із гравіруванням чи штампуванням, підбирають малюнок із дрібним рельєфним тисненням, при цьому використовують шкіри рослинного дублення товщиною 2 – 4 мм, котрі гарно тримають форму; 2) для тиснення рельєфу з простим малюнком можна скористатися тонкою шкірою хромового дублення; звичайно, краще використовувати світлу шкіру, на ній найкраще виявляється зміна ритму рельєфу, натомість на шкірі темних тонів тиснення, особливо дрібне, губиться.

Тисненням здебільшого прикрашають такі декоративно-ужиткові вироби – шкатулки, коробочки, виготовлені на картонній основі, предмети біжутерії, футляри, паси, сумки тощо.

У тисненні використовують різні технології формування рельєфної поверхні, відтак строгих канонів не існує.

Найпопулярнішим є **набивне тиснення**, коли шкіру приклеюють клейстером на поверхню картону, за наперед підготовленим малюнком виконують гравірування, далі – намічають фрагменти орнаменту, які необхідно підняти та закладають у цих місцях між шкірою і картоном наповнювач. Для цього роблять проріз у картоні по лінії гравірування, що облямовує цей фрагмент, і набивають туди вату або роблять подібний проріз з виворотного боку картону, використовуючи як наповнювач – суміш клейстеру зі шкіряними крихтами. Потім з лицьового боку шкіри, попередньо зволоживши її, стеком

формують рельєф потрібної форми. Якщо за допомогою вати створюється нескладний «горбкуватий» рельєф, то суміш шкіри з клейстером дозволяє обробляти рельєф із дрібними елементами.

Сучасні гуцульські майстри застосовують метод високого тиснення. Малюнок переводять на виворітну сторону шкіри, для цього підкладають під шкіру копіювальний папір й обводять малюнок на лицьовій поверхні шкіри, сильно надавлюючи притупленою голкою чи шилом. Якщо тиснення поєднують із гравіруванням, копірку підкладають у момент розведення ліній гравірування, при цьому малюнок переводиться на бахтармянний бік шкіри. На ділянки орнаменту, де передбачений рельєф, до бахтармяної сторони шкіри приклеюють клейстером картон, його форма точно повторює контури цієї рельєфної ділянки, але є меншою на 1 – 2 мм по периметру (припуск залежить від товщини шкіри, що огинає рельєф). Висоту рельєфу можна варіювати, наклеюючи картон в один чи кілька шарів.

Рис. 2.1. Тиснення по шкірі

Шкіру промащують з виворотного боку клейстером, дають йому ввібратися, покривають поверхню клейстером ще один-два рази, поки шкіра не стане м'якою, тоді приклеюють на картонну основу. Спочатку обтискають шкірою найопуклішу поверхню всередині деталі, чітко обробляють стеком основу рельєфу, потім поступово формують інші ділянки від середини до країв деталі. Підсихаючи, шкіра перестає «слухатися», тому необхідно періодично зволожувати поверхню водою. Слід наголосити, що тиснення – це тривалий

процес, тому доводиться під час роботи постійно підправляти вже оброблені ділянки рельєфу. При потребі зупинити процес, деталь необхідно запакувати у поліетиленовий пакет, а перед початком роботи знову змочити шкіряну поверхню водою. На заключному етапі тиснення плоскі ділянки тла відбивають молоточком, якщо це можливо, або обробляють гладильниками, штампами.

Рис. 2.2. Високе тиснення по шкірі

Для створення складної рельєфної композиції також використовують суміш клейстеру зі шкіряними крихтами. За малюнком на картонну основу наносять суміш, поки вона не застигла, обробляють рельєф, потім промащують шкіру та картон з готовим рельєфом клейстером, дають йому ввібратися, ще раз покривають клейстером шкіру і накладають її на картон. Обтискати шкіру навколо рельєфних поверхонь починають із середини деталі, ретельно пропрасовують основу рельєфу, поступово пересуваючи до країв виробу. Коли рельєфні поверхні позначені на всій деталі, приступають до їхньої остаточної обробки.

Застосовують ще один спосіб високого тиснення, який поєднує в собі два попередніх: тут як наповнювач рельєфу використовують картон, приклеюють на нього за малюнком картонну основу, зверху накривають шкірою і формують рельєфну поверхню.

Необхідно звернути особливу увагу на підготовчі операції, вони ідентичні для будь-якого виконання рельєфного тиснення. Для того, щоб передати усі

тонкості рельєфу, шкіру необхідно відшерфувати, зробивши її тонкою з бахтармяного боку. При цьому легше виконувати шерфування по вологій шкірі, а працюють добре заточеними ножами, рухом ножа від себе.

Якщо рельєф займає всю площину деталі, шерфують усю деталь до товщини 1 – 2 мм; починають зрізати шкіру по краях деталі, коли в середині утвориться виступаючий острівця, знімають ножом і його, вирівнюючи поверхню. Можна легко перевірити, чи рівномірно знята товщина шкіри. Шкіра, як і деревина, має шарувату структуру, кожен шар відрізняється від іншого за щільністю і забарвленням. У місцях, де передбачений рельєф з дрібними деталями, шкіру знімають сильніше, ніж на ділянках з великим рельєфом.

Рис. 2.3. Штampi для тиснення по шкірі

Оскільки тиснення виконують штампами на картонній основі, використовують борошняний клейстер, виготовлений за таким рецептом: півсклянки борошна ретельно розмішати в такій самій кількості холодної води, закип'ятити дві склянки води, зменшивши вогонь, повільно влити борошняну суміш, постійно помішуючи, проварити її до загуснення, але, не доводячи до кипіння, зняти з вогню й остудити. Шкіру промащувати гарячим клейстером не можна, так її можна безнадійно зіпсувати.

Дрібним рельєфним тисненням переважно обробляють невеликі фрагменти виробу, тому що ця технологія доволі трудомістка. Наносять малюнок, наприклад, зображення пташки, на лицьову сторону шкіри з усіма

дрібними елементами. Контур малюнка переводять на бахтармянну сторону. Шкіру усередині цього контуру знімають рівномірно на $2/3$ її товщини, поклавши заготовку на опуклу поверхню. Ножом таке підрізування виконати практично неможливо, працюють добре заточеними пологими напівкруглими стамесками. Робота кропітка і вимагає певних навичок.

Коли підрізування закінчено, шкіру кладуть на картон, зволожують у місцях підрізування, а далі притупленою голкою чи шилом продавлюють контур малюнка, щоб він проступив з лицьового боку. Заповнюють поглиблення в шкірі ліпною масою таким чином, щоб вона злегка виступала над поверхнею шкіри. Як ліпну масу можна використовувати, крім суміші клейстеру зі шкіряною крихтою, розм'якшений віск або парафін, навіть пластилін. Для надання їм більшої пластичності додають до $1/2$ частини скипидару і невелику кількість жиру. Якщо суміш липне до рук, додатково додають крохмаль або зубний порошок.

Після закладки наповнювача шкіру перевертають лицьовим боком доверху, кладуть на тверду поверхню і розпочинають обробку. Шкіру зволожують водою лише всередині контуру малюнка по піднятих ділянках, стеком проprasовують основу рельєфу, при цьому тонка шкіра під напором ліпної маси розтягується й утворює виступаючий рельєф. Чітко обробляють контурні лінії малюнка, далі – продавлюють усі його дрібні деталі. У процесі роботи необхідно зволожувати шкіру, адже вона швидко підсихає.

Закінчивши тиснення, шкіру перевертають і зчищають надлишки наповнювача, але може бути й інша ситуація, коли необхідно додати наповнювач, щоб вирівняти поверхню. Залишається тільки наклеїти шкіру з обробленим рельєфом на основу, відштампувати тло, якщо це наперед задумано. Деталь із готовим тисненням малюнком покривають з лицьового боку м'якою тканиною, складеною в декілька разів, далі – просушують, поклавши між двома дощечками, щоб шкіра не морщилася.

Виконують тиснення на нефарбованих чи попередньо пофарбованих шкірах, але можливе фарбування і після тиснення, коли за допомогою різних

відтінків барвника підкреслюють, чи навпаки, згладжують висоту того чи іншого фрагмента композиції.

Спрощеним способом тиснення є **виконання рельєфу**, яким обробляють як декоративні вироби, так й утилітарні речі, що виготовляються з тонких м'яких шкір, посаджених за допомогою клею на щільну основу. У декоративних виробах основою може бути, наприклад, обкладинка з картону чи вже готова скринька або рамка. На цю основу (чи на шкіру) приклеюють рельєф, вирізаний з картону або щільної шкіри в один і більше шарів, або викладають на клею складний візерунок мотузкою. При виготовленні ременів, футлярів, предметів біжутерії, для основи беруть щільну шкіру товщиною 1,5 – 3 мм, а для рельєфу використовують шнури різної товщини чи шкіряні накладки; для дрібних деталей – гудзики, намистини, горох тощо. Картон у таких речах не використовують, оскільки в процесі експлуатації він може втратити форму. Відповідно клейстер слід замінити популярним клеєм «Момент».

Основу з приклеєним до неї рельєфом кладуть на тверду поверхню, промащують клеєм. Шкіру з бахтармяної сторони також змащують шаром клею; якщо вона недостатньо пластична, то можна зволожити її лицевий бік водою. Якщо шкіра товста, місце рельєфу з виворітного боку шкіри піднімають ножем чи стамесками. Фіксують шкіру спочатку по верху рельєфу, потім щільно обтискають шкіру по підкладних деталях рельєфу, аналогічно як при виконанні інших способів тиснення. Гладке тло виробу пропрасовують стеком чи простукують молотком. Для міцності рельєф у виробах зі шкіряною основою іноді обшивають по підкладках з двох боків на швейній машині, застосовуючи одноногу лапку для вшиття замків-блискавок.

Також існує **технологія тиснення без наповнювача**, яку виконують на товстих шкірах рослинного дублення. З тонкої дерев'яної дощечки чи лінолеуму вирізують задуманий рельєф – монограму. Шкіру кладуть на рівну поверхню лицевим боком зверху, зволожують у місцях рельєфу з обох боків клейовою водою (клей ПВА розведений водою), накладають трафарет і

залишають до повного висихання під пресом.

Технологія батіку. Батик – це технологія ручного розпису тканин, однак її застосовують і в декоруванні шкіряних виробів. За допомогою цієї технології обробляють, наприклад великі поверхні вази, скриньки, обкладинки книг-адрес, виконаних із нефарбованих шкір рослинного дублення, рідше – з інших шкір світлих тонів.

Рис. 2.4. Розпис шкіряної сумки у технології батіку

На лицьовий бік заготовки виробу переводять малюнок. Окремі лінії чи ділянки орнаменту, що за задумом повинні залишитися нефарбованими, покривають за допомогою пензлика тонким шаром гарячого воску чи парафіну (так званим резервом, тому інша назва цієї технології батика – фарбування з резервом). Щоб віск не облетів зі шкіри, завчасно його розбавляють хітином (полісахарид, хімічно схожий на целюлозу) у співвідношенні 2 : 1.

На поверхні виробу можна створити ефект тріщинок, що розбігаються. Для цього всю деталь покривають воском, щоб застиг. Віск обережно надломлюють, а потім занурюють шкіру в розчин барвника темного тону чи пензликом з рідкою фарбою проходять по всіх лініях розламу: фарба,

розтікаючись по тріщинах, утворює тонку павутинку неповторного візерунка.

Закінчивши поетапне фарбування, шкіру висушують і видаляють віск багаторазовим перегинанням шкіри або зіскоблюють тупим ножем, а гумовий клей стирають руками. Крихти шкіри або залишки клею протирають тампоном, змоченим у бензині. Готовий виріб полірують м'якою ганчірочкою, якщо необхідно – вкривають лаком.

Існує техніка батика, коли на поверхню шкіри накладають різні трафарети, мережива, шнурочки, викладені за малюнком чи у довільному порядку, а далі – фарбують шкіру аерозольним барвником.

Технологія аплікації. Аплікація як спосіб декорування поверхні шкіри використовується вже століттями. Виконують її на шкірах різної якості, міняються тільки методи кріплення елементів аплікації. Аплікацію на клеї застосовують винятково в чисто декоративних речах – прикрасах, картинах зі шкір, що не піддаються вигинам, тертю, впливу вологи. В всіх інших випадках при виготовленні коробочок, футлярів, поясів, сумок, одягу, взуття, елементи аплікації кріпляться до виробу більш надійними способами.

Рис. 2.5. Жіноча шкіряна сумка, оздоблена аплікацією

Малюнок для аплікації найчастіше складається з простих геометричних фігур, вирізаних зі шкіри: квадрат, коло, трикутник, ромб тощо, – чи орнамент, складений з подібних фігур. Охоче використовують в аплікації і мотиви рослинного характеру, уникаючи дрібних деталей.

Спочатку прорисовують робочий малюнок, кожен деталь орнаменту нумерують і позначають на ній колір шкіри даного фрагмента, потім переводять малюнок на ватман, вирізують трафарети деталей, також позначаючи на них номер деталі і її колір. Викроюють елементи аплікації зі шкіри, у залежності від її товщини працюють ножом чи ножицями, для виконання фігурного краю можна використовувати ножиці «зигзаг», «напівпробійники». Якщо аплікація нашивається з підгинанням краю деталей, чи деталі накладаються одна на іншу, необхідно при розкрої передбачити припуски в потрібних місцях.

Аплікацію, що складається з декількох елементів, збирають прямо на виробі чи попередньо кріплять на основу з тканини чи флізеліну, а потім – на виріб.

Аплікацію з товстої шкіри з щільною бахтармою і чистим краєм прикріплюють до основної шкіри без підгинання краю. Контур аплікації з тонкої м'якої шкіри виглядає акуратніше, коли краї деталей орнаменту підгинають на клеї на виворіт на 3-5 мм, надлишки шкіри в кутах деталі зрізують, простукують підгинання молотком. Якщо товщина шкіри значна, але пухка бахтарма не дозволяє зробити аплікацію з обрізним краєм, краї також підгинають.

При виконанні аплікації на клеї переводять її контур на лицьовий бік виробу, поверхня шкіри усередині цього контуру протинається ножом. Намазують елементи аплікації з виворітного боку, а основну з лицьового боку клеєм «Момент», дають йому підсохнути, для більшої міцності наносять клей повторно, приклеюють аплікацію на виріб, обстукують поверхню молотком. Загострені краї елемента аплікації (наприклад, кінчик чи стеблинки листочка) найважче приклеїти до основи. Коли роблять аплікацію з тонкої шкіри, її елементи злегка гофрують на клеї, наприклад, при формуванні листочків, травинок, позначають прожилки, пелюсткам додають об'ємну форму.

Дуже декоративно виглядає аплікація з щільної взуттєвої шкіри, прикріплена до виробу за допомогою обплетення. Спочатку аплікацію

приклеюють на поверхню основи гумовим клеєм, пробиваються отвори під обплетення. Потім елементи аплікації приплітають за допомогою шкіряної смужки на виріб, при цьому можна використовувати різні декоративні обплетення. Виконуючи аплікацію, складену з окремих «посмажених» кружечків з взуттєвої шкіри, кожен елемент нашивають на виріб вручну, попередньо усередину кружечків уклеюють поролон, за нього закріплюють нитку, якою і буде пришиватися «ягідка».

Рис. 2.6. Картина «Маки», створена у техніці аплікації зі шкіри

Найчастіше аплікацію пришивають на основу вручну або на швейній машині. Ручні шви прокладають, якщо працюють з тонкою шкірою, чи, навпаки с товстою, яку не прошиває машина, а також у тих випадках, коли хочуть прикрасити край аплікації декоративними швами. Використовують шов «назад голка», шов що імітує машинну строчку, «через край», «козлик», петельний шов. Застосовують і в'язальні шви – тамбурний і гладдевий. Виконують шви шовковими чи металізованими нитками – ірисом, гарусом вовняними нитками. Перш ніж почати шиття, розмічають стібки на накладному елементі. Потім по розмітці прокладають ручні шви.

На швейній машині пришивають аплікацію прямим швом або швом «зигзаг». Спочатку аплікацію приклеюють гумовим клеєм на виріб, щоб вона в роботі не зрушилася, потім прострочують по краях тим чи іншим способом. Нитки використовують синтетичні, шовкові, верхню нитку дещо послабляють,

зокрема при прокладанні шва «зигзаг». «Зигзаг» використовують різної ширини, від зовсім вузького до 5 мм, у залежності від розміру аплікації і задуму автора. Частота кроку також коливається від досить рідкого зигзагоподібного шва до щільного, схожого на гладь, настилу. Можна, виконуючи гладдевий валик, підкласти під нього товсту нитку, тонкий шнурок, щільні стібки «зигзага» закриють шнур і шов вийде опуклим (зручніше за все скористатися спеціальною лапкою для пришивання шнура, на зворотному боці її підосви передбачено паз, що не дозволяє шнуру зрушитися при прокладці рядка).

Якщо необхідно прокласти оздоблювальну строчку товстою ниткою, наприклад, гарусом, нитку намотують на шпульку, пружину шпульного ковпачка послабляють, щоб нитка досить вільно витягалася (краще мати для цього окремий шпульний ковпачок), верхня нитка переважно бавовняна. Малюнок аплікації переводять як на лицьовий, так і на виворітній бік основи, приклеюють елементи аплікації, перевертають виріб виворотом нагору і строчать по контурі малюнка на вивороті. Тому що дуже важко, не бачачи контуру аплікації, прокласти строчку точно по краю, аплікацію вирізують дещо більшою за розміром, а після того, як вона пристрочена, зрізують надлишки шкіри по краях.

Під аплікацію з тонкої шкіри підкладають рельєф – це може бути проста геометрична фігурка, вирізана з картону чи щільної шкіри, гудзик, бусинка, горошина, насіння, крупа. Після підклеювання рельєфу аплікацію з'єднують з основою обраним способом.

У окремих випадках використовують різну перфорацію, особливо, якщо аплікація й основа викроєні зі шкіри різних кольорів, в обробці ошатних речей застосовні бісер, бусини, вишивка по поверхні аплікації.

Перш ніж пришивати аплікацію з кольорової шкіри на виріб зі шкіри світлих тонів, або з тканини чи трикотажу, що будуть піддаватися пранню, варто вжити заходів обережності. Шкіру для аплікації необхідно попередньо випрати в теплій воді, відтиснути, загорнувши в шматочок білої ганчірки, і якщо на ній залишилися сліди фарби – необхідно пошукати шкіру із стійкішим

профарбуванням. Якщо ви обробляєте шкіряною аплікацією тягучу тканину чи трикотаж, то спочатку необхідно прифастригувати з вивороту по місцеві аплікації щільну тканину, що не тягнеться, або приклеїти флизелин, і тільки потім пришити елементи аплікації.

2.2. Розроблення програми навчання за профілем «Художня обробка шкіри» (10 – 11 класи)

У процесі реформування освітньої галузі та в контексті реалізації ідей Нової української школи, визначились основні тенденції її майбутнього розвитку. Однією з провідних тенденцій вважається диференціація змісту навчання. Діючими програмами передбачено різні варіанти змісту трудової підготовки учнів старших класів. Профільним називається навчання, зміст якого охоплює певний профіль. Це означає, що учні ознайомлюються послідовно з основами декількох професій, які охоплюється певним профілем. Основна мета – виховання творчої особистості, виявлення її інтересів, нахилів і здібностей, розвиток умінь та компетенцій, а головне – соціалізація та професійне самовизначення.

У процесі навчання учні оволодівають теоретичними знаннями і практичними вміннями, вчать розв'язувати техніко-технологічні задачі, конструювати і виготовляти вироби, корисні для себе і суспільства.

Аналіз програм з профільного навчання учнів старших класів свідчить, що має забезпечуватися: засвоєння школярами основ виробництва, відповідних практичних умінь і навичок; розширення політехнічного світогляду; розвиток творчих здібностей; виховання працелюбності, культури праці, відповідального ставлення до власності, бережливого ставлення до природи; формування стійких професійних інтересів тощо

Традиційно, теоретичне навчання має займати приблизно 25 % навчального часу. На вивчення предмету «Технології» у 10 – 11 класах виділяється по 1 годині в тиждень, тому заняття слід проводити спареними

уроками один раз на два тижні. Формування мети кожного заняття повинно чітко відповідати на питання: які нові знання, уміння і навички повинні набути учні. Ефективність уроків значно підвищується, якщо вони забезпечені не лише інструментами і матеріалами, а й технологічною документацією, роздатковими матеріалами (ескізами) тощо.

Велике виховне значення має правильне визначення критеріїв оцінювання здобутих учнями знань і вмінь. Недопустимо оцінювати роботу лише за якістю виконання операцій чи виробів загалом. Необхідно враховувати такі критерії, як: дотримання правил безпечної праці, правильність виконання операцій, час, витрачений на виготовлення виробу, рівень самостійності та ін. У процесі занять в 10 – 11 класах слід приділяти увагу розв’язанню економічних задач із метою формування основних економічних понять (норма часу, норма виробітку, прибуток, собівартість тощо), а головне – розвитку таких якостей особистості, як бережливість, економність, практичність. Доцільно спрямовувати увагу старшокласників на досягнення якості виготовлення виробів, дотримання термінів, матеріальних витрат, розв’язання техніко-економічних задач, визначення найбільш економічної доцільної технології виготовлення виробів, дотримання раціональної послідовності виконання операцій.

На кожному занятті повинні реалізовуватися основні принципи дидактики: послідовність і наступність навчання «від простого до складного», «від відомого до невідомого», зв’язок теорії та практики, наочність, доступність та ін. Теоретичні питання слід вивчати безпосередньо перед практичною роботою, завдання якої закріпити набуті знання учнів.

Правильне планування занять дозволяє забезпечити чітку організацію освітнього процесу, реалізацію принципів дидактики, раціональне використання матеріально-технічної бази шкільної навчальної майстерні. Використовуються загальноприйняті форми планування навчального процесу: календарно-тематичне складається на основі вивчення програми і методичних рекомендацій щодо проведення занять.

Особливо важливу роль при складанні календарно-тематичного плану має правильний вибір об'єктів праці., які мають відповідати таким вимогам: 1) відповідність навчальним, виховним і розвивальним завданням; 2) дотримання дидактичних принципів; 3) виконання виробів на достатньо високому технологічному й естетичному рівні (дотримання технології виготовлення, якість, товарний вигляд тощо); 4) суспільна й індивідуальна корисність. На кожному занятті учні повинні засвоїти теоретичні знання, певні трудові прийоми, сформувані практичні вміння і навички. Це здійснюється у процесі інструктажів і виконання школярами системи практичних робіт.

При підготовці до заняття вчитель технологій визначає мету, зміст, структуру заняття, вибирає форми і методи навчання, продумує характер виховних дій. Все це знаходить відображення у плані заняття, який містить такі розділи:

I. Клас, тема уроку.

II. Матеріально-технічне забезпечення.

III. Зміст і структура уроку:

1. Організаційна частина і вступний інструктаж.
2. Самостійна практична робота та індивідуальний інструктаж.
3. Заключна бесіда. Прибирання робочих місць.

Тема містить певний обсяг нових для учнів техніко-технологічних знань і вмінь. Кожне заняття повинно мати зв'язок з попереднім і наступним.

Мета повинна бути чітко сформульована, визначити конкретне призначення заняття (комплекс навчально-виховних завдань); вона формується, виходячи зі змісту навчальної програми.

Матеріально-технічна база включає обладнання, інструменти, пристосування, матеріали, наочні посібники. Кожен виріб, що пропонується учням для виготовлення, учителю слід виготовити самостійно з метою переконання в раціональності технології, визначення терміну виконання.

Зміст і структура занять визначається відповідно до мети. Доцільно визначити приблизні витрати часу на кожен етап заняття.

Організаційна частина повинна бути короткою; сприяти психологічній підготовці учнів до уроку.

Вступний інструктаж (фронтальний) має займати не більше 25% навчального часу; передбачати повідомлення нових техніко-технологічних відомостей, включаючи демонстрацію прийомів виконання технологічних операцій. Учні слухають, спостерігають, відтворюють техніко-технологічні відомості, прийоми роботи.

У *плані* заняття необхідно розкрити зміст вступного інструктажу і виділити нові для учнів терміни і поняття (призначення, прийоми виконання дій), практичні навички (пояснення і демонстрування прийомів виконання технологічних операцій). Вступний інструктаж передбачає зміст і порядок виконання виробів з урахуванням самоконтролю, правил організації робочого місця, дотримання санітарії та гігієни, правил безпечної праці.

Важливу роль у вступному інструктажі відіграє показ учителем основних прийомів роботи. Плануючи заняття, необхідно передбачити робочу позу, послідовність рухів у нормальному та сповільненому темпах, правила користування інструментом. На цьому етапі заняття важливою є організація засвоєння учнями змісту вступного інструктажу з допомогою контрольних питань, повторення продемонстрованих прийомів виконання технологічних операцій тощо. Розробляючи зміст інструктажу, рекомендується керуватися такими вимогами: він повинен бути повним за обсягом змісту, коротким за тривалістю і зрозумілим учням. Необхідно передбачити можливі труднощі та помилки учнів з метою попередження їх.

Самостійна практична робота займає основний час, відведений на заняття, крім того – стимулює інтерес, розвиває самостійність, активність учнів. У процесі самостійної роботи школярі обирають послідовність дій і виконують технологічні операції у заданій послідовності та темпі.

Індивідуальний інструктаж – спрямований на засвоєння учнями правильних прийомів праці, попередження помилок, допомогу невстигаючим учням тощо. Для організації самостійної роботи школярів слід використовувати

карточки-завдання, в яких містяться техніко-технологічні відомості, контрольні запитання, вказівки практичного характеру.

Заклучна частина і прибирання робочих місць займають 5 – 10% часу, відведеного на заняття. У процесі бесіди здійснюється перевірка знань і вмінь учнів, оцінюється якість готового виробу. Вчитель звертає увагу на акуратність, точність, правильність виконання технічних прийомів і дій, дотримання вимог безпеки праці, повідомляє домашнє завдання. Після цього учні прибирають робочі місця.

Важливою вимогою до розроблення навчальної програми є визначення переліку й обсягу теоретичних знань, практичних умінь і навичок, що повинні бути сформовані під час занять. За цим переліком вчитель визначає зміст уроків, підбирає об'єкти праці, планує проєктно-технологічну діяльність.

На вивчення курсу «Художня обробка шкіри» у 10 – 11 класах нами передбачено по 34 години навчального навантаження. Зміст програми має містити відомості про: інструменти та матеріали; правила та послідовність з'єднання деталей шкіри з виробом та між собою; розкроювання шкіри; основні санітарно-гігієнічні вимоги до роботи зі шкірою; організація робочого місця; правила техніки безпеки; технологічні особливості виготовлення виробів зі шкіри: розробка ескізів; технологія виготовлення виробів; оздоблення виробів зі шкіри.

Завдання для практичної роботи: виконання ескізу; підготовка шкіри до обробки; обробка деталей; з'єднання деталей між собою; з'єднання деталей з основою; оздоблення виробу.

Рекомендовані об'єкти праці: защіпки, браслети, кулони, вази, картини, сумочки, пояси та ін.

Враховуючи вимоги щодо вивчення технології обробки шкіри як виду декоративно-ужиткового мистецтва, нами розроблена структура та зміст програми «Художня обробка шкіри» для учнів 10 – 11 класів.

Програма «Художня обробка шкіри»

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		теорії	практ.
10 клас			
1.	Вступ. Безпека праці, виробнича санітарія і протипожежні заходи. Культура праці. Організація робочого місця.	1	–
2.	Історія розвитку шкіряних промислів. Інструменти та приладдя для роботи зі шкірою. Основні та допоміжні матеріали. Властивості шкіри.	2	–
3.	Декоративна обробка шкіри. Виготовлення плетених браслетів. Підготовка шкіри до роботи. Технологічна послідовність виготовлення шкіряних браслетів.	2	8
4.	Технологічна послідовність виготовлення зачіпок для волосся зі шкіри.	2	10
5.	Кулони зі шкіри. Технологічна послідовність виготовлення кулонів.	1	8
Всього		34	
11 клас			
1.	Виготовлення вази «Лілея». Розробка ескізу. Підготовка основних деталей, їх волого-термічна обробка. Технологічна послідовність виготовлення вази. Кінцева обробка.	1	10
2.	Послідовність виготовлення картини із шкіри. Розробка ескізу. Підготовка деталей. Драпірування, батик. З'єднання деталей. Кінцева обробка та оздоблення картини.	4	12
3.	Виготовлення сувенірів-подарунків зі шкіри.	1	4
4.	Підсумкове заняття. Проведення підсумків роботи за рік. Організація виставки учнівських робіт	1	1
Всього		34	

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

10 клас

Тема 1. Вступ. Безпека праці. Організація робочого місця. Виробнича санітарія і протипожежні засоби.

Теоретичні відомості: Організація робочого місця. Санітарно-гігієнічні вимоги при роботі. Правила техніки безпеки при користуванні вогнем, праскою.

Тема 2. Історія розвитку шкіряних промислів.

Теоретичні відомості: Види шкіри. Фізико-механічні властивості шкіри. Інструменти та приладдя для роботи зі шкірою. Основні та допоміжні матеріали.

Тема 3. Декоративна обробка шкіри.

Теоретичні відомості: Загальні відомості про декоративну обробку шкіри. Класифікація та різновиди браслетів зі шкіри.

Практична робота: Підготовка шкіри до роботи: нарізання смужок, виготовлення шаблону.

Тема 4. Виконання браслетів зі шкіри.

Теоретичні відомості: Види переплетення зі шкіри: «строчка», «таксі», «мережка», «ялинка» і їх відмінності та особливості.

Практична робота: Складання технологічної послідовності виготовлення браслету «строчка». Вирізання заготовки.

Тема 5. Послідовність виконання плетених браслетів зі шкіри.

Теоретичні відомості: Різновиди плетених браслетів.

Практична робота: Плетення шнуром, виготовлення закріпки.

Тема 6. Оздоблення браслетів. Тиснення. Гравірування.

Теоретичні відомості: Оздоблення шкіри засобами художньої обробки шкіри – тисненням, випалюванням, гравіруванням.

Практична робота: Кінцева обробка шкіряних браслетів.

Тема 7. Технологічна послідовність виготовлення зачіпок для волосся зі шкіри.

Теоретичні відомості: Різновиди зачіпок для волосся для волосся та їх естетична функція.

Практична робота: Зарисовка ескізу зачіпки для волосся.

Тема 8. Підбір матеріалів для виготовлення зачіпки для волосся.

Теоретичні відомості: технологічні особливості обробки шкіри для зачіпок для волосся, підбір шкіри.

Практична робота: Виготовлення шаблонів та деталей зі шкіри.

Тема 9. Обробка деталей для зачіпки для волосся.

Теоретичні відомості: способи обробки деталей зі шкіри. Обробка за допомогою вогню.

Практична робота: Обробка деталей зачіпки для волосся: обклеювання країв пелюсток, формування їх за допомогою вогню.

Тема 10. З'єднання деталей між собою для заціпки для волосся

Теоретичні відомості: Способи з'єднання деталей зі шкіри (клеювий спосіб).

Практична робота: Послідовність з'єднання деталей пелюсток в квітку.

Тема 11. Кінцева обробка заціпки для волосся зі шкіри.

Теоретичні відомості: З'єднання декоративних елементів.

Практична робота: Обробка основи заціпки для волосся, прикріплення декоративних елементів до основи.

Тема 12. Оздоблення заціпки для волосся.

Теоретичні відомості: Способи оздоблення заціпок для волосся.

Практична робота: Встановлення застіжки. Оздоблення заціпки для волосся: маком, бісером, намистинами.

Тема 13. Технологічна послідовність виготовлення кулонів зі шкіри.

Теоретичні відомості: Різновиди кулонів.

Практична робота: Вибір форми кулону, виготовлення ескізу та шаблонів.

Тема 14. Підбір матеріалів для виготовлення кулонів.

Теоретичні відомості: Основні етапи виготовлення кулону.

Практична робота: Підготовка шкіри до роботи. Вирізання основних деталей кулона.

Тема 15. Обробка деталей кулона.

Теоретичні відомості: Обробка деталей за допомогою клею, вогню.

Практична робота: З'єднання деталей між собою, надання кулону відповідної форми.

Тема 16. Оздоблення кулонів.

Теоретичні відомості: Способи оздоблення кулонів.

Практична робота: Кінцева обробка, оздоблення кулона.

11 клас

Тема 1. Виготовлення вази «Лілея».

Теоретичні відомості: Різновиди ваз зі шкіри, їх естетична функція.

Практична робота: Розробка ескізу декоративної вази.

Тема 2. Основні етапи підготовки деталей для виготовлення вази.

Теоретичні відомості: Способи обробки шкіри для вази, підбір шкіри.

Практична робота: Виготовлення шаблонів. Підбір шкіри.

Тема 3. Технологічна послідовність виготовлення вази.

Теоретичні відомості: Волога та термічна обробка шкіри. Драпірування шкіри.

Тема 4. Кінцева обробка вази.

Теоретичні відомості: Послідовність з'єднання деталей з основою.

Практична робота: Підготовка основи та з'єднання квітів з основою.

Тема 5. Оздоблення вази.

Теоретичні відомості: Способи оздоблення вази.

Практична робота: Завершення оздоблення вази.

Тема 6. Послідовність виготовлення картини зі шкіри.

Теоретичні відомості: Картини зі шкіри як засіб художнього вираження особистості.

Практична робота: Розробка ескізу картини.

Тема 7. Закони композиції та поєднання кольорів.

Теоретичні відомості: Основні закони композиції.

Практична робота: вибір якості шкіри та кольорової гами шкіри.

Тема 8. Послідовність виготовлення основних деталей картини.

Теоретичні відомості: Технологічні особливості обробки шкіри для картини.

Практична робота: Виготовлення шаблонів за розробленим ескізом

Тема 9. Способи обробки основи картини.

Теоретичні відомості: Драпірування, тиснення, випалювання.

Практична робота: Підготовка основи картини.

Тема 10. Обробка деталей картини.

Теоретичні відомості: Способи обробки основних деталей.

Практична робота: Підготовка шкіри до роботи; виготовлення основних

деталей.

Тема 11. Обробка деталей картини.

Теоретичні відомості: Основні етапи обробки деталей різної конфігурації.

Практична робота: Обробка деталей: термічна, волого-теплова.

Тема 12. Правила з'єднання деталей з основою картини.

Теоретичні відомості: Послідовність з'єднання деталей з основою картини.

Практична робота: Завершення роботи. З'єднання деталей з основою картини.

Тема 13. Ботик як розпис по шкірі. Особливості обробки шкіри у техніці ботик.

Теоретичні відомості: Інші види оздоблень.

Практична робота: Оздоблення картин.

Тема 14. Виготовлення подарунків із шкіри.

Теоретичні відомості: Найпоширеніші подарунки зі шкіри. Оздоблення одягу шкірою. Аплікація.

Практична робота: Виготовлення ескізу аплікації та підготовка деталей для її виготовлення.

Тема 15. Види аплікацій. Способи виконання.

Теоретичні відомості: Технологія виконання аплікації.

Практична робота: Виготовлення аплікації.

Тема 16. Підсумкове заняття. Проведення підсумків роботи за рік.

Теоретичні відомості: Аналіз проведеної роботи.

Практична робота: Підготовка до виставки творчих робіт учнів.

2.3. Методичні рекомендації щодо проведення занять за профілем «Художня обробка шкіри»

Відбір об'єктів праці. Планування навчальної роботи розпочинається з відбору об'єктів праці, при цьому слід враховувати, що учні далеко не завжди об'єктивно оцінюють свої можливості, схильні до їх переоцінки. Вибираючи об'єкти праці, вчитель опирається на знання і вміння, які були сформовані в учнів на практичних заняттях у попередніх класах (важливим є рівень знань учнів з основ наук). Вироби мають бути цікавими, практичними і зрозумілими у сенсі їх використання.

Програма складена таким чином, що вчитель у роботі передовсім використовує принцип «від простого до складного». Практичне виготовлення виробів здійснюється так, що школярі поступово опановують технології, знайомляться з властивостями матеріалу (шкіри), набувають теоретичних знань і практичних вмінь та навичок. При створенні проєктів виробів враховуються естетичні, конструктивні, технологічні, експлуатаційні, економічні й інші показники, що характеризують їх якість та естетичний зовнішній вигляд.

Розпочати роботу рекомендується з виготовлення простих виробів, наприклад, браслетів. Засвоївши технічні прийоми обробки шкіри учні можуть перейти до виготовлення складніших виробів – ваз, картин, сумочок, скриньок. При розробленні ескізу учні повинні уявити собі форму і розмір виробу, враховувати, де він буде використовуватися. Залежно від цього підбирається шкіра за товщиною та кольором.

Організація та обладнання майстерні для проведення занять. Успіх розв'язання навчальних, виховних і розвивальних завдань значною мірою залежить від організації приміщень, де проводитимуться заняття. Для занять художньої обробки шкіри необхідне світле, добре провітрюване приміщення. Освітлення та кольорове вирішення повинно розглядатися насамперед як засіб підвищення ефективності праці, усунення втоми, перевантажень тощо. При виконанні технологічних операцій з обробки шкіри вимагається велика точність

і акуратність, тому важливим є добре освітлення робочих місць як лампами місцевого освітлення, так і загального освітлення майстерні. Інтер'єр приміщення майстерні має бути гарно організований, відповідно з вимогами естетики. Важливою умовою гарного смаку при функціонально-естетичній організації приміщення буде його зручність, строгість форм обладнання, стримана кольорова гама, висока художня якість візуальної інформації й елементів оздоблення. Створенню нормального мікроклімату в майстерні сприяє дотримання санітарно-гігієнічних вимог: температура в приміщенні не повинна перевищувати $16 - 18^{\circ}\text{C}$, при швидкості повітря $0,05 - 0,12 \text{ м/с}$, вентиляція з відносною вологістю $40 - 70\%$ і вмістом CO_2 – до 1 л/м^3 . Кожне робоче місце являє собою стіл із тумбами, де зберігається шкіра та основні інструменти для її обробки.

Методичні поради щодо проведення занять

Техніка безпеки в процесі обробки шкіри. Під час виконання робіт, пов'язаних з підготовкою шкіри до роботи, а також у процесі формування, фарбування необхідно дотримуватись правил техніки безпеки з вогнем, сильнодіючими речовинами і пам'ятати, що всі хімічні речовини та барвники отруйні. На робочому місці мають бути тільки потрібні для роботи інструменти та препарати (клей, свічка, речовини для фарбування шкіри).

Найперше слід звернути увагу на протипожежну техніку безпеки під час формування деталей шкіри над полум'ям свічки. Свічка має бути закріплена у підсвічнику або на металевій підставці у вертикальному положенні. Під час роботи з полум'ям слід перевірити чи немає поряд легкозаймистих матеріалів. Шкіру слід брати тільки металевим пінцетом, щоб не пошкодити шкіру рук. Щоб уникнути займання одягу не слід низько нахилятися над полум'ям свічки. Працювати треба із зібраним волоссям у косинці. Забороняється залишати без нагляду запалені свічки. Після закінчення роботи треба загасити свічки і перевірити відсутність тління.

Працювати з клеями та фарбуючи ми речовинами, треба пам'ятати, що не виконання правил поведінки з ними призводить до небезпеки здоров'я

людини. При потраплянні клею на шкіру рук, в очі, слід негайно промити уражені ділянки водою. На можна користуватися клеєм при відкритому вогнищі, тому він відноситься до легкозаймистих речовин. Під час роботи зі шкірою слід дотримуватись техніки безпеки при користуванні гострими інструментами (ножами, ножицями, різцями тощо). Не можна розмахувати лезом ріжучих інструментів, щоб не поранити себе та інших. Передавати ножиці та ножі слід тупим кінцем. У процесі роботи бути уважним не розмовляти і не відволікати товариша.

Характеристика інструментів і допоміжних матеріалів. Для занять з художньої обробки шкіри кожне робоче місце має бути укомплектоване такими типовими інструментами:

1. *Ніж для нарізки смуг і шнурів* – це ножі з лезом, що обломлюється, або змінним лезом. Краще використовувати ножі з найменшим люфтом леза.

2. *Ніж для шерфування шкіри* – цей ніж для того, щоб зрізати кромку шкіри і виконувати шерфування. Можна купити в магазині шевський ніж або виготовити його з широкого ножівкового полотна. Оптимальна довжина ножа 200 мм, а ширина – 30-40 мм. Заточують ніж з правосторонньою фаскою, а потім доводять на бруску з обох боків. Деякі майстри успішно користуються ножем з двосторонньою фаскою. Щоб не натерти руку, рукоятку ножа варто обклеїти шкірою;

3. *Ножиці* – необхідні для вирізування невеликих деталей з тонкої шкіри. Краще користуватися кравецькими ножицями;

4. *Пробійники* – краще мати комплект цих інструментів різного діаметру робочої частини: для пробивання отворів під плетіння (діаметром 2 – 4 мм), для виготовлення «закріпок» і кілець для плетіння (діаметром 10 – 12 мм). В магазинах бувають набори пробійників для виготовлення сантехнічних або автомобільних прокладок. Підійдуть і пробійники для пижів, які продають в мисливських магазинах. Зверніть увагу на те, щоб кромка пробійника була загострена під відносно великим кутом, щоб різальний край не заминав шкіру. Бажано наявність отвору для викидання кружків шкіри в малих пробійниках.

Пробійники повинні бути загартовані.

Рис. 2.7. Інструменти та матеріали для роботи зі шкірою

4. *Пуансони* – призначені для отримання відтиску холодними штампами. В магазинах можна придбати набори чеканників. Крім того, можна виготовити пуансони самостійно із сталевого прутка, трубки, цвяхів.

5. *Стамески напівкруглі* – необхідні для закруглення краю виробу.

6. *Стамески прямі* – потрібні для пробивання прорізів в деяких видах плетіння. Бажано мати набір стамесок шириною леза від 3 до 25 мм.

7. *Молоток шевський* із злегка закругленим відполірованим бойком. Такий молоток використовують для відстукування місць склеювання, плетінь.

8. *Важка металева лінійка* – призначена для нарізання смуг і шнурів.
9. *Металева лінійка з поділками, косинець*.
10. *Вимірник циркуля* – потрібен для розмітки отворів. Ним можна проводити паралельні лінії.
11. *Струбцини, затискачі-клямери* – застосовуються для притиснення лінійки до шкіри при різанні.
12. *Гладильник* – інструмент, який можна виготовити з викрутки. Для цього потрібно округляти прямі кути і ретельно відшліфувати всі поверхні. Призначений для розгладження складок при склеюванні або витяжці шкіри. Може використовуватися для поліровки шкіри.
13. *Тупе шило* – призначене для розмітки ліній і точок на шкірі.
14. *Викрутка* – використовується для підтримки ремінця.
15. *Ніж для гравіювання* – це сталевий стрижень з коротким гранованим жалом, необхідний для прорізання шкіри на невелику глибину.
16. *Клей «Момент» та ПВА, фарби – карат, акрилові фарби, чорний маркер та ін.*
17. *Нитки, пензлики для клею і нанесення фарби.*
18. *Крем для взуття і виробів зі шкіри на силіконовій основі, полірувальна паста*, що містить окис хрому (використовується для доведення інструменту після загострювання).
19. *Апарат для випалювання, лабораторний автотрансформатор (ЛАТР) або реостат* – для точного регулювання температури вістря випалювача.

Правила загострення інструментів. Ножі та стамески повинні бути гострими, тупий інструмент набагато небезпечніший, ніж гострий. Тупий ніж може зісковзнути та травмувати руку. Для загострювання використовується брусок або наждачний папір, наклеєний на дерев'яний брусок. Крім того, знадобиться пластина товстої шкіри, на яку нанесена полірувальна паста (ДОІ). Шерфувальні ножі слід загострювати лише з боку фасок, для цього притисніть фаску до поверхні змоченого водою каменя і водить назад-вперед по всій довжині. Потім виконайте те ж саме на дрібній шкірці і закінчіть рухами на

шкірі з пастою ДОІ. Стамески заточуються аналогічним чином. Гострий інструмент необхідно зберігати в чохлах.

Підготовка шкіри до роботи. На початку роботи необхідно уважно оглянути шкіру. Пошкоджені місця при подальшій роботі краще обходити. Перевірте шкіру на ламкість. Якщо при перегибах утворюються тріщини або шкіра рветься від невеликого зусилля, то такі шматки використовувати не варто. Невеликі дефекти забарвлення можна спробувати виправити тампоном, злегка змоченим ацетоном. Нітрофарба розчиниться, і потертості можуть зникнути. Дрібні подряпини і потертості можна пофарбувати засобом «Карат».

Добротні шматки, що залишилися, вимийте в пральному засобі при температурі не вище 40⁰С, ретельно прополощіть, а залишки води видаліть, загорнувши шматок шкіри в ганчірку рулоном. Розтягніть шкіру на дошці. Використовуйте молоток і дрібні цвяхи. Прагніть підтягати шкіру рівномірно на всіх напрямках. Залиште сохнути. Якщо ви не збираєтеся надалі фарбувати виріб, то обробіть шкіру із сторони мерії кремом для виробів з шкіри і взуття. Нова шкіра з дефектами вимагає виконання тих же операцій.

Операції з обробки шкіри. Дамо практичні поради щодо правильного виконання основних операцій роботи зі шкірою: 1) нарізання смужок і шнурів; 2) шерфування; 3) виготовлення довгих шнурів; 4) пробивання отворів.

1. Нарізання смужок і шнурів. Перш ніж приступити до нарізання шнурів і смуг варто трішки потренуватися. Різати краще всього на гладких дерев'яних дошках (уздовж волокон). Можна також різати на рівній листовій фанері або пластику (полістиролі). Перевірте, чи тягнеться шкіра: якщо шкіра тягнеться в будь-якому напрямі, вирізайте заготовлену смугу уперек цього напрямку.

Поверхню дошки або пластика злегка змочіть водою (без калюжок). Розподіліть шматок шкіри на поверхні дошки так, щоб він ліг без складок. Тепер візьміть металеву лінійку (чим вона важча і товстіша, тим краще) і покладіть її так, щоб відрізувати тільки нерівний край шкіри. Якщо лінійка

дуже товста і важка, то ви упираєтеся в неї лівою рукою так, як це показано на рис. 2.8.

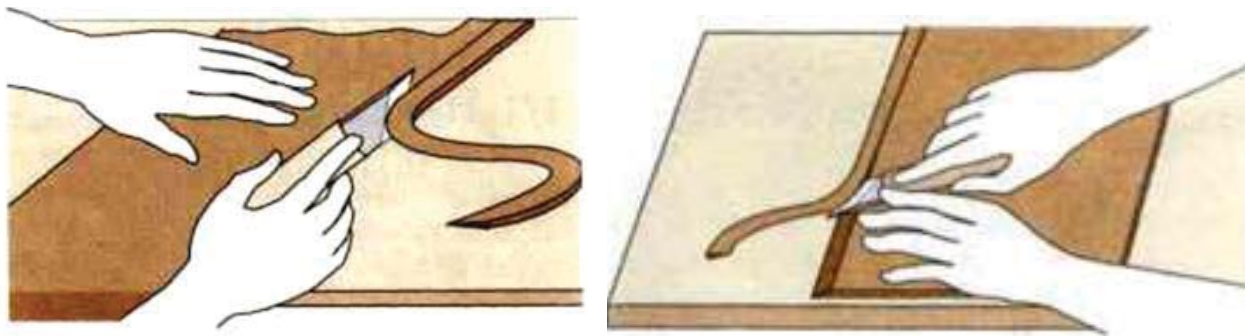

Рис. 2.8. Нарізання смужок зі шкіри

Візьміть ніж в праву руку (як кулькову ручку) і починайте різати: ніж має бути притиснутий до металевої лінійки та ковзати вздовж неї (рис. 2.9). Без сильного натиску вдасться прорізати шкіру завтовшки 1 мм за 3 – 4 рази без розривів і зіскочень ножа. Якщо ваша лінійка тонка, слід забезпечити хороший натиск. Можна скористатися струбцинами і з двох сторін притиснути лінійку до шкіри та дошки. Якщо ж струбцин відповідного розміру немає, притисніть лінійку чотирма пальцями лівої руки і відріжуйте шкіру тільки в місці надійного притиску. Коли переконаєтеся, що шкіра прорізає, перемістіть пальці упродовж по лінійці і продовжуйте різати в зоні надійного притиску.

Рис. 2.9. Рівняння країв із допомогою металевої лінійки

Тепер, коли ви одержали рівний край, можна провести розмітку лінійкою, косинцем і тупим шилом. Потім вирізувати смугу основи або шнур плетіння. Іноколи доводиться вирізувати шнури з вузьких смуг. Часто лінійка ширша за смужку шкіри, з якої потрібно різати шнур. Для надійного натиску лінійки

наклейте на неї знизу скотчем шматочки шкіри такої ж товщини, що і розкраюваний матеріал. В такому випадку не відбудеться «перепаду висот» шкіри і лінійки. Часто при різанні край шкіри виявляється млявим, з нього стирчать волоски, виглядає це неакуратно. Такий край можна змастити клеєм ПВА або швидко, не затримуючись на одному місці, обпалити край полум'ям запальничкою.

2. Шерфування – вважається однією з найскладніших операцій, проте слід постаратися і проявити терпіння. Шерфування дозволяє отримати тонку (навіть до товщини цигаркового паперу) кромку шкіряної заготовки. Таку кромку можна потім легко згинати, підклеювати, збирати в складки і, навпаки, легко розгинати складки. Шерфована шкіра може знадобитися тоді, коли у вашому розпорядженні немає тонкої шкіри. Її можна зробити самому з товстішої. Умови успішного шерфування потрібні: по-перше, дуже гострий ніж, а по-друге – гладка неабразивна поверхня, на якій проводиться шерфування (полірований мармур, товсте скло, керамічна плитка, шліфована деревина).

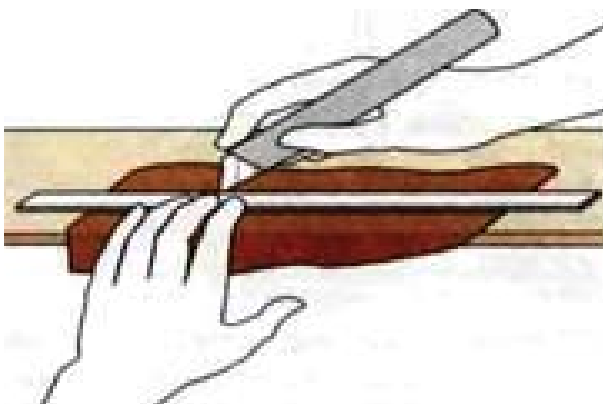

Рис. 2.10. Виконання операції шерфування

Виконання шерфування. Візьміть смужку товстої (1,5 – 2,5 мм) шкіри розміром не менше 200 x 70 мм і розташуйте її на шерфувальній поверхні. Заздалегідь злегка змочіть її. Відзначте на бахтармі смужку шириною 5 мм паралельно краю шкіри. Проведіть без натиску всією ріжучою поверхнею шерфувального ножа по відміченій смузі під кутом приблизно 45° до поверхні шкіри. Лівою рукою утримуйте шкіру на поверхні, а правою вставте нижній край леза в розріз і переміщайте ніж вперед. Якщо ніж гострий, шкіра різатиметься рівно, без великих зусиль. Тепер зробіть відмітку на відстані 10

мм від краю і повторіть шерфування, змінивши кут нахилу ножа до шкіри. Ведіть ніж рівно, без ривків. Якщо виходить рваний край або шерфування йде насили, заточіть ніж знову.

Інший спосіб шерфування полягає в наступному. Напряв проводиться так само, як і в першому випадку. Пальцями лівої руки утримуйте шкіру, а вказівним лівої підштовхуйте ніж управо, допомагаючи руху правої руки. Щоб одержати тонку вузьку смужку (шнур), досить відрізати відшерфований край. Якщо ж потрібна широка смужка, то її шерфують зліва і справа, а потім обережно, починаючи з дальнього краю, підшерфовують від себе середину смуги по 2-3 см за один прохід.

Ще один спосіб. Смужку шкіри розміщують на злегка змоченій скляній пляшці і утримують лівою рукою. Якщо смуга довга, то є сенс зробити отвори в кряях смуги і з'єднати їх шнуруванням. Шерфувальним ножем пиляючими рухами від себе послідовно зрізають шкіру до необхідної товщини (див. рис. 2.11).

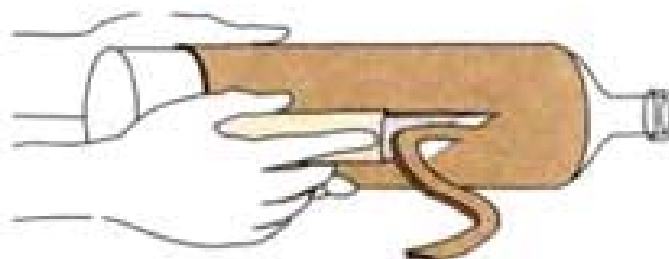

Рис. 2.11 Напряв руху різального інструменту при шерфуванні

3. **Виготовлення довгих шнурів.** Відшерфуйте один шнур з боку мереї, а інший – з боку бахтарми. Місця зрізу змастіть тонким шаром клею «Момент». Висушіть і з'єднайте, строго дотримуючись інструкції. Відстукайте місце з'єднання шевським молотком через шматочок шкіри. Якщо шерфування та склеювання проведені правильно, місце склеювання буде практично невидимим.

4. **Пробивання отворів.** Шкіру слід розташувати на такому матеріалі, який не тупив би ріжучу кромку пробійника. Це товстий фторопласт, щільна гума (хокейна шайба), торець деревини, подошвна (пресована) шкіра і т.п.

Лівою рукою встановите пробійник перпендикулярно поверхні і злегка притисніть його до шкіри. Молоток тримаєте в правій руці не за «горло», а за «ноги», тобто ближче до кінця дерев'яної ручки. Короткі, уривисті удари найбільш ефективні. Аналогічним чином робляться прорізи стамескою. Стамеску встановлюють на шкірі перпендикулярно поверхні. Злегка притискуючи лезо до шкіри і не відриваючи леза від поверхні, виконують коливальні рухи уздовж леза. Якщо лезо широке, ваших зусиль може не вистачити, тоді скористайтеся молотком.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі розкриті історичні віхи розвитку шкіряних промислів на теренах України, зокрема у її західному землях. Народні шкіряні промисли та ремесла були і подекуди залишаються важливою галуззю виробництва одягу, взуття, аксесуарів та галантереї. З'ясовано, що на території західних земель України до середини XIX ст. основними організаційно-виробничими формами у шкіряному виробництві залишались ремісничі цехи і та дрібні промисли, які беруть початок у Середньовіччі. Перепоною розвитку шкіряних промислів і ремесел була пануюча система нещадної експлуатації фізичної праці, низький рівень технологій і механізації, а також кардинальні зміни у виробничій структурі, поява великих індустріальних підприємств.

Подана характеристика основних традиційних шкіряних промислів України, зокрема таких, як: 1) *чинбарство* – промисел з вичинки шкур тварин, їх оброблення, збереження від гниття та надання основних експлуатаційних властивостей – міцності, зносостійкості, еластичності; 2) *шевство* – промисел із виготовлення та ремонту шкіряного взуття; 3) *лимарство* – промисел із виготовленням упряжі й інших виробів із сириці; 4) *кушнірство* – промисел із вичинки овечих шкур та пошиття верхнього хутряного одягу – безрукавок, кожухів. Розвиток цих шкіряних промислів на українських землях безпосередньо залежав від історичного поступу народу та був пов'язаний із соціально-економічними, природно-географічними умовами, а також глибокими культурними та мистецькими традиціями. Ці чинники зумовили певну специфіку виробництва шкіряних і хутрових виробів, хоча багатьма рисами воно бере початки в давньоруській традиції та пов'язане з глибинними підвалинами східнослов'янської культури.

З'ясовано, що народні шкіряні вироби за функціональним призначенням поділяються на такі типи: взуття, одяг, головні убори, упряж, дрібні побутові предмети (аксесуари). Цим традиційним виробам зі шкіри дана ґрунтовна характеристика: технологічна і мистецька.

На основі проведеного відбору мистецтвознавчої, технологічної та навчальної інформації нами розроблено структуру та зміст навчальної програми за профілем «Художня обробка шкіри» для 10 – 11 класів закладу загальної середньої освіти. Підготовлено методичні рекомендації щодо організації та проведення практичних занять із художньої обробки шкіри. На кожному занятті має виділятися до 20 % часу на вивчення відомостей з технології обробки шкіри, оздоблення, експлуатації та зберігання виробів зі шкіри. У процесі реалізації програми учні засвоюють уміння і навички практичного виготовлення виробів зі шкіри. Теоретичне навчання передбачає ознайомлення учнів з техніками обробки шкіри: тисненням, випалюванням, гравіруванням, батиком. Зміст необхідних технологічних відомостей погоджується з характером практичних робіт. Особлива увага звертається на оволодіння безпечними прийомами праці, дотримання правил санітарії та гігієни, технологічної та виконавчої дисципліни.

На заняттях необхідно використовувати навчально-наочні посібники з обробки шкіри та зразки готових виробів. Крім того, доцільно організовувати екскурсії у краєзнавчі музеї, на виставки, проводити зустрічі з майстрами декоративно-ужиткового мистецтва. Підвищенню ефективності занять сприяє використання сучасних цифрових засобів навчання і комп'ютерних технологій дизайн-проектування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонович Є., Захарчук-Чугай Р., Станкевич М.. Декоративно-прикладне мистецтво. Львів: Світ, 1992. 272 с.
2. Білич О. Художня обробка шкіри на теренах Поділля. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2016. Вип. 15. С. 103 – 109.
3. Васіна З. Еволюція українського вбрання. Харків: Віват, 2021. 560 с.
4. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навч. посіб. Вид. 2-ге, доопрац. і доп. Дрогобич: Коло, 2006. 326 с.
5. Вовк Хв. Студії з української етнології та антропології. Київ: Мистецтво, 1995. 336 с.
6. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. Київ: Оберіг, 1993. 590 с.
7. Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість = Selected Essays on Folklore: на 110-річчя народж. : 1871-1981 / упоряд., ред. і вступ. стаття Б. Романенчука. Нью-Йорк, 1981. 288 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/25600/file.pdf>
8. Гнутель Я.Б. Виховна робота в сучасних умовах: теорія і методика. Тернопіль: ТДПУ, 1998. 262 с.
9. Голод І. В. Розвиток міського ремесла Галичини і Волині у XVI – XVII ст. *Декоративно-ужиткове та образотворче мистецтво : історія, теорія, практика*. Львів. 1992. Вип. 3. С. 61-72.
10. Горинь Г. Традиції та перспективи розвитку художньої обробки шкіри на Україні. *Народні художні промисли України: зб. наук. праць*. Київ: Наукова думка, 1979. 98 с.
11. Горинь Г.Й. Шкіряні промисли західних областей України (друга половина XIX – початок XX століття). Київ: Наукова думка. 1986. 96 с.
12. Державний стандарт базової середньої освіти: постанова КМ України від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920>
13. Дубова Н. Мотивація творчої діяльності учнів на уроках обслуговуючої

- праці. *Трудова підготовка в закладах освіти*. 2014. №2. С.8-10.
14. Залізняк Л. Нариси Стародавньої історії України. Київ: Абрис, 1994. 256 с.
 15. Історія української культури / під заг. ред. І.Крип'якевича. Київ: АТ «Обереги», 1993. URL: <http://litopys.org.ua/krypcult/krcult.htm>
 16. Камінська Н.М., Нікуленко С.І. Костюм в Україні від епохи Київської Русі до ХХІ століття. Харків: Золоті сторінки, 2004. 208 с.
 17. Касьян Е.Є. Основи технології шкіри та хутра: навч. посіб. Київ: КДУТД, 2001. 252 с.
 18. Ковальчук О. В. Українське народознавство : кн. для вчителя. Київ: Освіта, 1992. 174 с.
 19. Коновал В.П., Гаркавенко С.С., Свістунова Л. Т. та ін. Універсальний довідник взуттєвика: навч. посіб. Київ: Лібра, 2005. 720 с.
 20. Коцан В. Народне взуття Закарпаття ХІХ – першої половини ХХ століття. *Народна творчість та етнографія*. 2018. № 2. С. 24 – 34.
 21. Кульчицька О. Народний одяг західних областей України. Львів: Апріорі, 2018. 316 с.
 22. Легенди і перекази / упоряд. та прим. А.Л. Іоаніді. Київ: Наукова думка, 1985. 400 с.
 23. Листова Л.М. Народні традиції в дитячому одязі. *Школа и производство*. 1981. №6. С. 23 – 26.
 24. Лозко Г.С. Українське народознавство. Київ: Зодіак–ЕКО, 1995. 368 с.
 25. Маслов М.П. Кустарна шкіряно-взуттєва промисловість України у другій половині ХІХ – першій третині ХХ сторіччя: зб. наук. праць Харківського нац. пед. ун-ту ім. Г.С. Сковороди. Серія «Історія та географія». 2013. Вип. 48. С. 48 – 53.
 26. Матейко К.І. Український народний одяг. Етнографічний словник. Київ: Наукова думка, 1996. 195 с.

27. Нариси Стародавньої історії Української РСР. Київ, 1957. С.79.
28. Народні художні промисли УРСР: довідник. Київ: Наукова думка, 1986. 143 с.
29. Ніколаєва Т. Український костюм: надія на ренесанс. Київ: Дніпро, 2005. 320 с.
30. Полонська-Василенко Н. Історія України : у 2-х т. Київ: Либідь, 1995. Т.1.: До середини XVII століття. 588 с.
31. Пристай О. Обробка шкіри та рогу. URL: <http://nte.etnolog.org.ua/zmist/2015/N1/84.pdf>
32. Рибаків Б. Язичництво давніх слов'ян. URL: [edu/ 9010874](http://nte.etnolog.org.ua/zmist/2015/N1/84.pdf)
33. Руденко Ю. Основи сучасного українського виховання. Київ: Вид-во ім. О.Теліги. 2003. 328 с.
34. Савчук Н.З історії шкіряного промислу нашого краю (до початку XX ст.). Галицька земля: історія та сучасність: матер. наук. конф., присвяченої 1100-річчю Галича. Івано-Франківськ: Лілея-НВ. 1998. С. 43 – 45.
35. Селівачев М.Р. Лексикон української орнаментики: іконографія, номінація, стилістика, типологія. Київ: Ред. вісника «Ант»; Ніжин: ТОВ Вид-во «Аспект – Поліграф», 2005. 400 с.
36. Станкевич Ю. Стилiстичнi особливостi українського шкіряного палітурництва XVI – поч. XX ст. *Мистецтвознавство – 2003*. Львів. 2004. С. 141-149.
37. Станкевич Ю. Технологія художнього шкіряного палітурництва. *Мистецтвознавство – 2002*. Львів. 2003. С. 151-161.
38. Стасюк О. Геноцид українців: деформація народної культури. Київ: ВД «Стилос», 2008. 224 с.
39. Стельмахук Г. Українське народне вбрання. Львів: Апріорі, 2018. 256 с.
40. Українська минувшина: ілюстрований етнографічний довідник. 2-е вид. / А.П. Пономарьов, Л.Ф. Артюх, Т.В. Косміна та ін. Київ: Либідь, 1994. 256 с.
41. Українське народне мистецтво. Вбрання / за ред. К.І. Гуслистого. Київ:

Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1961. 327 с.

42. Український *modus vestiendi* – спосіб зодягання: монографія / Піскун В.М., Ціпко А.А., Шептицька Т.Л. та ін.; за ред. М. І. Обушного. Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2008. 271 с.
43. Урсу Н. Нариси з історії декоративно-прикладного мистецтва: навч. посіб. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. 224 с.
44. Фендрик Н.І. Кушнірські інструменти з городища на Княжій горі. *Археологія*. 1999. Т.23. С. 223-224.
45. Франко І.Я. В поті чола. Образки з життя робочого люду. 1890. Накладом Ольги Франко, з друкарні Товариства імені Шевченка під зарядом К. Бернарського. С. 198 – 207. URL: <https://zbruc.eu/node/29042>
46. Чіх-Книш Б. Традиційні способи оздоблення художніх виробів зі шкіри у творчості народних майстрів та професійних художників. URL: <http://art-kipdm.if.ua/2014/11/01/1026/>
47. Щербаківський В. Українське мистецтво: Вибрані твори. Київ: Наукова думка, 1995. 398 с.
48. Як в Дрогобичі займалися шкіряним виробництвом. URL: https://gazeta.ua/articles/history/_ak-v-drogobichi-zajmalisya-shkiryanim-virobnictvom/677238
49. Moszyński K. Kultura ludowa Słowian. T. 1: Kultura materialna. Warszawa: Graf_ika, 1967. 710 s.